

doc. dr Filip Kovačević

Lakan u Podgorici

ciklus predavanja

Centar za građansko obrazovanje
Centre for civic education

Lakan u Podgorici
ciklus predavanja

doc. dr Filip Kovačević

Izdavač
Centar za građansko obrazovanje

Za izdavača
Daliborka Uljarević

Biblioteka
Aktivno građanstvo

Urednica
Paula Petričević

Dizajn i produkcija
Ilija Perić, *identity & promotion*

Lektura i korektura
Centar za građansko obrazovanje

Štampa
Studio MOUSE - Podgorica

Tiraž
300 primjeraka

doc. dr Filip Kovačević

Lakan u Podgorici
ciklus predavanja

Podgorica, 2010.

Sadržaj:

Predgovor	7
Napomena autora	11
Lakan: fragmenti za biografiju	13
Formiranje identiteta	17
Strukture subjektivnosti	33
Strukture diskursa - gospodar, univerzitet, analitičar, histerik	43
Struktura roda	53
Bibliografija	57

Predgovor

Kreiran potrebom crnogorske akademske sredine, jedan od vodećih ciljeva Centra za građansko obrazovanje (CGO) je da stvara programe kojima bi odgovorio na manjkave ili, pak, potpuno nezastupljene teme i oblasti u postojećim nastavnim programima visokoškolskih ustanova u Crnoj Gori. Mobilnost i fleksibilnost koja karakteriše sektor civilnog društva osiguravale su nam mogućnost brze i adekvatne „reakcije” u smislu formiranja novih programa, škola, seminara, foruma ili okruglih stolova, organizovanih na teme i u oblastima koje je nalagao turbulentan, složen i na momente opskuran *Zeitgeist*.

Unutar programa Aktivno građanstvo, početkom 2010. godine CGO je imao zadovoljstvo da realizuje prvi ciklus predavanja o Žaku Lakanu, francuskom psihoanalitičaru, psihijatru i filozofu, jednoj od intelektualnih ikona XX vijeka koji je ostavio neizbrisiv trag ne samo na psihoanalizu, već i na teoriju književnosti, filma, kulture, istoriju umjetnosti, feminizam... Ovaj ciklus predavanja predstavljao je pilot projekat u okviru novog obrazovnog potprograma – Savremene tendencije kritičke misli. Ideja je potekla od kreatora i voditelja ciklusa, doc. dr Filipa Kovačevića u januaru 2009. Njegova namjera bila je da se u okviru nekog od programa CGO-a napravi neformalni forum za raspravu o filozofskim, psihološkim i sociološkim temama koji bi bio otvoren za sve zainteresovane. Od 18. februara do 10. juna 2010.godine, četvrtkom u 19h u prostorijama CGO-a, okupljala se nesvakidašnja grupa znatiželjnih entuzijasta zainteresovana za psihoanalitičku teoriju Žaka Lakana. Ovaj više nego uspješan eksperimentalni program bio je volonterski poduhvat u kojem je profesor Kovačević volontirao svoje znanje i stručnost, CGO svoje prostorije i organizacione kapacitete, a polaznici/ce svoju radoznalost i slobodno vrijeme. Osnovni cilj ovog ciklusa predavanja bio je da upozna polaznike/ce sa najvažnijim idejama i zaključcima do kojih je Lakan došao u toku svojih istraživanja ljudske prirode i međuljudskih odnosa, kao i da istraži potencijal lakanovske psihoanalize u razumijevanju i mijenjaju naše društvene stvarnosti.

Vodeća ideja programa Savremene tendencije kritičke misli koji predstavlja novinu za CGO, ali i za Crnu Goru, jeste da otvori i njeguje prostor za uživanje sholea. Podsjetimo se da od grčkog shole dolazi i termin škola, te da se ovaj, jednom riječju neprevodiv grčki pojam, odnosi na dokolicu, na vrijeme slobode, oslobođenosti od korisnih, nedokoličarskih aktivnosti kojima održavamo i produžavamo život, ali kojima je svrha uvijek izvan njih samih. Nasuprot tome, shole je življenje u slobodi i pretpostavka mišljenja kao takvog, a obrazovališta su (ili bi bar to trebalo da budu) mjesta koja, kako navodi Liessmann parafrazirajući Nietzschea, nijesu obilježena oskudnostima i potrebitostima života, već predstavljaju mjesta slobode u kojima su i oni koji poučavaju i oni koji uče slobodni od prisile na korisnost, imperativa koji opsesivno forsira postojeći koncept obrazovanja. U tom smislu i novi obrazovni program nastoji pružiti amortizaciju i protivtežu atrofiji univerziteta u stroj i tržnicu, svojevrsni „sertifikacijski organ” kako ga neki kritičari nazivaju, te biti makar povremeno i privremeno pribježište slobodnom mišljenju i promišljanju.

Tekst koji je pred vama predstavlja bilježnicu, ili radije, teze jedne uzbudljive intelektualne avanture koju nam je priredio profesor Kovačević. U pomenutim granicama, na momente neustrašiva jednostavnost kojom je autor nastojao olakšati probijanje kroz gusto i višeslojno tkivo Lakanovih i lakanovskih tekstova, i dati mapu za snalaženje u vrtoglavim predjelima ove neuhvatljive misli, posve je zadivljujuća. Uživajte u čitanju.

Paula Petričević

Napomena autora

Ovaj ciklus predstavlja 13 predavanja o psihoanalitičkoj teoriji Žaka Lakana koja sam održao u periodu od 18. februara do 10. juna 2010. godine u prostorijama Centra za građansko obrazovanje (CGO) u Podgorici.

Ciklus se bavio važnim tematskim tačkama lakanovske teorije kao što su strukturni registri psihe (simboličko, imaginarno, stvarno), strukture subjektivnosti (psihoze, perverzije, neuroze), strukture diskursa i strukture rodnih odnosa.

Posebno se zahvaljujem Pauli Petričević za pripremu tehničkih uslova za održavanje ciklusa, kao i polaznicima predavanja za njihove inspirativne komentare i diskusije.

Podgorica, jul 2010.godine
doc. dr Filip Kovačević

Lakan: Fragmenti za biografiju

Pitanje koje se uvijek nameće na samom početku predstavljanja nečijeg životnog djela je koliko je podataka važno znati iz biografije te osobe da bi se počela razumijevati geneza tog djela. Koliko li sama biografija tj. životna iskustva utiču na nečije promišljanje o sebi, o drugima, o svijetu uopšte? Biografije slavnih su popularne i među izdavačima i među čitaocima. Zbog toga smatram da pravilan pristup razumijevanju životnog djela Žaka Lakana (Jacques Lacan) zahtjeva pominjanje njegove najpotpunije dosadašnje pisane biografije.

Tih oko hiljadu stranica napisala je, prije petnaestak godina, Elizabet Rudinesko (Elisabeth Roudinesco), francuska psihoanalitičarka i historičarka ideja. Biografija je prevedena na nekoliko jezika, naš jezik ne uključujući. Inače, što se tiče južnoslovenskih jezika, oskudni su prevodi Lakanovih tekstova. Beogradska „Prosveta“ je izdala prevod izabranih Lakanovih tekstova pod naslovom Spisi početkom osamdesetih, a 1986. godine knjigu Lakanovog Seminara broj 11 pod naslovom Četiri temeljna pojma psihoanalize koji je Lakan držao od novembra 1964. do jula 1965. godine izdala je izuzetna zagrebačka „Biblioteka psiha“. Ali, daleko smo mi još u ovoj diskusiji od ta četiri temeljna pojma, pa se sada potrebno vratiti na prvobitno odabrani kolosjek.

Dakle, da li je slučajno to što je najbolju biografiju Lakana napisala žena? Ili, to što su poslije smrti Sigmunda Frojda (Sigmund Freud) vođstvo psihoanalitičkog pokreta naslijedile dvije žene – Frojdova kćerka Ana Frojd (Anna Freud) i njemačka psihoanalitičarka Melani Klajn (Melanie Klein)? Ili, to što je poslije Lakanove smrti upravljanje Lakanovom zaostavštinom, kao i obrazovanjem lakanovskih analitičara, preuzela njegova kćerka Džudit (Judith) sa svojim mužem Žakom-Alenom Milerom (Jacques-Alain Miller)? Ili je možda slučajno to što su i Frojdova tri sina, kao i Lakanov sin, psihoanalitičkoj, pa i široj javnosti, ostali potpuno nepoznati? Psihoanaliza kao jednu od najvažnijih oblasti svog polja istraživanja ima upravo odnos između identiteta i autoriteta, između roda i društvenih struktura.

Kako se formira identitet? Ko i kako uspostavlja autoritete? To su neka od temeljnih pitanja kojima ćemo se baviti uz pomoć Lakanovih pojmova. Pokušaću, koliko je to moguće, da razdvojim i jasno ocrtam pojam od pojma radi lakšeg razumijevanja. Jasno je da su svi oni dio jedne složene cijeline, koja je daleko od statične.

Analogno sa Portretom umjetnika u mladosti Džejmsa Džojisa (James Joyce), skicirajmo fragmentarni portret Lakana kao mladog čovjeka. Rođen je 1901. godine u Parizu. Mladost je proveo u tom izuzetnom intelektualnom i umjetničkom fermentu kakav je bio Pariz dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog vijeka. Bio je mladi psihijatar koji se hvatao u koštac sa tadašnjim trendovima misli - nadrealizmom, psihoanalizom, fenomenologijom, Hegelom. To je bilo vrijeme i mjesto neponovljivog evropskog intelektualnog vrtloga. A Lakan, mladi psihijatar sa darom za filozofiju, našao se u samom centru tog vibrantnog toka koji se činio bez kraja (prekinutom, ipak i nažalost, Drugim svjetskim ratom).

Što se tiče nadrealizma, tu se može pomenuti Lakanovo druženje sa Salvadorom Dalijem, Andreom Bretonom, Žoržom Batajem (Georges Bataille) Dok je pisao doktorsku disertaciju, a njega je poseban uticaj ostavila Dalijeva teorija paranoidnog znanja. Koristeći se jedinstvenom kombinacijom fenomenološke, psihijatrijske i psihoanalitičke teorije, Lakan je u disertaciji istraživao slučaj mlade djevojke Margaret Pantevin (Margarette Panteven) koju je nazvao Eme (Aimée) a koja je nastupu psihoze pokušala da nožem usmrti poznatu parišku glumicu. Lakan je slučaj dijagnostifikovao kao psihozu samokažnjavanja, uz udvajanje identiteta.

Lakan je od samog početka bavljenja psihoanalizom imao problematičan odnos sa autoritetima psihoanalitičkog pokreta. Kada je, na primjer, Frojdu poštom poslao svoju disertaciju, od njega je dobio samo malu karticu sa napisanim „hvala.“ Isto tako, jedan od najbližih Frojdovih saradnika, engleski psihoanalitičar Ernest Džons (Ernest Jones) ga je prekinuo poslije deset minuta izlaganja svog prvog akademskog psihoanalitičkog rada na Svjetskom

psihoanalitičkom kongresu u Marienbadu 1936. godine. Kasnije je Lakan žestoko kritikovao psihoanalitička usmjerenja i tehnike Frojdrovih nasljednika, takozvanih ego-psihologa. Tvrdio je da je samo on u svojoj teoriji i praksi ostao vjeran Frojdrovim otkrićima i stoga je svoje teorije predstavljao široj publici kao svojevrsan „povratak Frojdu.“ Zbog promjena koje je želio da sprovede u tradicionalnim psihoanalitičkim procedurama, Lakan je bio izbačen iz Međunarodne psihoanalitičke asocijacije (IPA) 1964. godine, da bi ubrzo osnovao svoju sopstvenu psihoanalitičku školu – Frojdrovsku školu Pariza (EFP).

Može se reći da je na razvoj Lakanovih ideja izuzetno važan uticaj imalo tumačenje Hegelove Fenomenologije duha od strane rusko-francuskog filozofa Aleksandra Koževa (Alexandre Kojève). Hegel je, po Koževu, tvrdio da je suština čovjekovog bića želja, želja koja je uvijek želja drugog jer predstavlja želju za priznavanjem. To dovodi do fundamentalnog rivalstva u međuljudskim odnosima, do sukoba radi prestiža i uspostavljanja hijerarhija. Za Lakana međuljudski odnosi, definisani na ovakav način, predstavljaju osnovu za formiranje ljudskog ega i imaginarnog registra (jednog od tri strukturna registra psihe), kao što će se vidjeti u nastavku.

Poslije Drugog svjetskog rata, na Lakana značajno utiče i pojava strukturalizma kao naučnog pravca u antropologiji i posebno teza da pozicija u strukturi, a ne osobine datog subjekta, određuje identitet i ponašanje. Takođe, Lakan uviđa i značaj lingvistike tj. jezika kao strukture u okviru koje dolazi do formiranja subjekta i njegovog/njenog nesvjesnog. Lakanov ključni rad na ovu temu je predstavljen na psihoanalitičkom Kongresu u Rimu 1953. godine i nosi naziv „Funkcija i polje govora i jezika u psihoanalizi.“ To je i godina kada Lakan započinje sa javnim seminarima koji bez prekida traju 27 godina, sve do njegove smrti u septembru 1981. godine.

Formiranje identiteta

Postoje dva fundamentalna odnosa u formiranju identiteta. To su odnos subjekta i sopstvenog tijela i odnos subjekta i Drugog.

Najprostija definicija Drugog (sa velikim slovom) je sve ono što je ne-subjekt, ne-ja. Veliki Drugi ili Simboličko, kako ga još naziva Lakan, je poredak u kojem se beba rađa. Ovaj poredak predstavlja odnose u datom društvu tj. date ideale, vrijednosti, oblike ponašanja, formalne i neformalne veze, jezik, itd.

Na primjer, profesorica Mirjana Kuljak ukazuje na postojanje pridjeva „učinjen“ u crnogorskom kolokvijalnom govoru, što se može protumačiti i kao znak da već i u samom jeziku, u svakodnevnoj upotrebi, postoji odrednica koja odobrava postojanje korupcije i kršenje formalnih pravila koja važe za sve. To znači da iskorjenjivanje korupcije u Crnoj Gori zahtijeva dugotrajan proces fundamentalne promjene svijesti tj. promjenu u okviru postojećeg Simboličkog ili Velikog Drugog. Koliko je to mukotrpan i neizvjestan proces čiji se rezultat teško može znati unaprijed biće jasnije u nastavku.

Subjektivna putanja tek rođene bebe

Elementarna Frojdova pretpostavka je da je težnja svakog organizma da tenzije koje se u njemu dešavaju svede na minimum, na homeostazu. Tu pretpostavku je Frojd nazvao princip zadovoljstva – ono što nam daje zadovoljstvo je ono što smanjuje tenzije. Bol je, na primjer, predstavljen kao akumulacija tenzija ili stimulansa. Mala beba teži da smanji unutrašnje tenzije, recimo glad ili žeđ, i zbog toga što od njih ne može da pobjegne - eksternalizuje ih - obraća se svijetu izvan sebe svojim plačem. Uostalom, beba zaplače čim se rodi. Taj plač je, zapravo, inicijalno usmjerenje prema Drugom (koga predstavljaju druge osobe) i zahtjev za pomoć. Drugi tj. staratelj, koji je u najvećem broju slučajeva majka, na bebin plač odgovara riječima i ponašanjem koje će bebi na najelementarnijem nivou pokazati da u nečemu izvan nje (daleko od toga da beba može da pretpostavi što je to!) postoji razumijevanje koje će olakšati njenu nemoć.

Ova prototipska situacija razotkriva proces od fundamentalne važnosti za dalji život i psihološki razvoj bebe. Naime, sve predstave i riječi kojima će beba sama sebi objašnjavati tenzije u svom organizmu doći će od Drugog tj. od želje Drugog (majke). U engleskom jeziku se najbolje vidi podudarnost između ova dva termina, naime Other i M(other). Ovaj proces Lakan naziva OTUĐENJE. To je u suštini nametnut izbor koji Lakan u Seminaru broj 11 slikovito opisuje riječima pljačkaša – „pare ili život“. Ima li tu izbora? Bez života, pare ništa ne valjaju. Međutim, i pozicija totalnog otuđenja u Drugom je neodrživa, jer subjekt nije u mogućnosti da stvori bilo kakav identitet od onoga koji mu je nametnut. Totalno otuđenje znači totalnu pasivnost, a to je blisko nepostojanju tj. smrti. Od otuđenje je jedini spas ODVAJANJE. Treći igrač, treći faktor, pomaže subjektu da se odbrani od totalnog utapanja u Drugog, da ne postane igračka Drugog, najčešće majke. Lakan u Seminaru broj 17 govori o majci kao „krokodilu“ koji drži dijete u čeljustima i samo što ih nije zatvorio. Vidjećemo kasnije, u detaljnijoj diskusiji, da neuspjeh intervencije trećeg faktora, najčešće oca, u tom procesu vodi ka psihozi.

Najvažnija Frojdova studija (od pet najpoznatijih) koja se bavi formiranjem (muškog) identiteta je studija o malom Hansu. Ovu studiju slučaja Frojd koristi da bi obrazložio svoju teoriju o Edipovom kompleksu. Po Frojdu, Edipov kompleks je vezan za intervenciju oca u dualističku vezu između sina i majke. Frojd spekulira da postoji snažna želja od strane (muškog) djeteta prema majci kojoj se otac nameće kao prepreka. Otac prijeti sinu i sin napušta ljubav prema majci i okreće se drugim objektima ljubavi (u društvenom kontekstu, zabrana incesta, egzogamija). Frojd formuliše te prijetnje oca kao „kastacije.“ Međutim, ako se pažljivo pročita studija o malom Hansu, kako to na primjer radi u jednoj svojoj knjizi belgijski profesor Pol Verhege (Paul Verhaeghe), vidi se da je malog Hansa bilo više strah od majke i da je majka više prijetila sinu nego otac. Ustvari, mali Hans se uopšte nije bojao oca nego majke. Interesantno je primjetiti da su svi očevi Frojdovih najpoznatijih neurotičnih pacijenata (i Dore i Čovjeka-Pacova i Čovjeka-Vuka) bili slabi, čak i bolesni, a da je majka predstavljala snažniju figuru. U osnovi, to znači da Edipov kompleks nije toliko problem koliko predstavlja rješenje nerazjašnjenog i teškog odnosa između djeteta i primarnog tj. prvog objekta ljubavi – majke. Već sam pomenuo

Lakanovu odrednicu o majci kao „krokodilu.“ I u vezi sa tim pitanjem, donekle, postoji razlika između Frojda i Lakana jer je Frojd potencirao želju djeteta (sina), a Lakan želju majke. Lakan je tvrdio da je intervencija oca potrebna da bi se obuzdala želja majke tj. da bi se omogućio izlazak djeteta iz majčinske sjene.

Tu psihološki potrebnu intervenciju Lakan nije bazirao na ličnosti stvarnog oca nego na označitelju koji bi mogao da privuče želju majke i koji je Lakan nazvao „Ime-Oca.“ Funkcija ovog označitelja je izuzetno važna. Ona razotkriva djetetu da i majka kao predstavnica Drugog nije onipotentna, sama sebi dovoljna, već da i kod nje postoji nedostatak. Taj nedostatak je važan za dinamizam cijele strukture jer dozvoljava djetetu da se „odvoji“ od Drugog od čije je želje (do tada potpuno) zavisio njegov život. I taj Drugi dakle ima „Drugog“ i tako redom, Simboličko nije i niti može biti zatvoren sistem.

Ako je mali Hans prototip za psihički razvoj jednog dječaka, da li postoji prototip za psihički razvoj djevojčice, na primjer Hansove sestre Hane? Frojd nije napisao ovakvu studiju slučaja. Tek se pred kraj svog života počeo baviti pitanjima ženskog psihološkog razvoja. Kada je pisao studiju o malom Hansu (1909), još uvijek je mislio da je psihološki razvoj male djevojčice podudaran sa psihološkim razvojem malog dječaka, samo treba zamijeniti uloge – što je za dječaka otac, to je za djevojčicu majka.

Međutim, jasno se vidi da ovdje nešto ne štima, jer majka rađa i dječaka i djevojčicu, a ona je i za jedno i za drugo primarni objekat ljubavi. Dakle, kako i zašto dolazi do promjene u izboru objekta kod djevojčica tj. do izbora objekta suprotnog pola - od ljubavi prema majci-ženi do ljubavi prema muškom polu. Frojd jednostavno nije imao dovoljno dobar odgovor na ovo pitanje. Negdje pred kraj života tridesetih godina XX vijeka na jednom predavanju se čak i zapitao *Was Will das Weib?* (Što žena želi?). Frojd je tvrdio da se djevojčica razočarava u majku kad shvati da majka nema ono što je Frojd vidio kao simbol moći (penis) i tada bira oca (muškarca) koji ima ono što majka nema.

Lakan naravno ne prihvata ovu Frojdovu patrijarhalnu orijentaciju i nastoji da objasni ovaj prelaz kod djevojčica na drugi način. Lakanova početna

pretpostavka se bazira na ideji da organizam teži da se zaštiti od prevelikog uživanja tj. prevelike tenzije. Prevelika tenzija znači smrt. Totalno uživanje (Lakanov termin je *jouissance*) je strukturalno nemoguće jer znači kraj živog bića. Kao što smo vidjeli na početku ovog predavanja, beba se nalazi na milosti i nemilosti želje Drugog (majke) i predmet je uživanja ovog Drugog. To uživanje Drugog donosi sa sobom veliku dozu anksioznosti (tjeskobe). Ova tjeskoba se može umanjiti samo umanjivanjem uživanja ili stvaranjem zaštite od želje Drugog. Zaštitu o kojoj se ovdje radi i dječak i djevojčica mogu naći i nalaze (u svim slučajevima nepsihotičnog psihološkog razvoja) u figuri oca tj. u Imenu-Oca. Važno je napomenuti da Lakan govori o funkciji oca, a ne stvarnoj osobi. „Otac“ ne mora biti baš otac djeteta, nego bilo koja osoba ili označitelj (npr. zanimanje, hobi) koji zaokuplja majčinu želju i olakšava pritisak na dijete. Prema ocu ili „Trećem“ u datoj situaciji se dakle dijete usmjerava iz želje da se oslobodi uticaja Drugog (majke) i to važi podjednako i za djevojčice i dječake. Dakle nije potrebno u spekulaciju uvoditi anatomske (biološke) detalje. Frojd je, kako tvrdi profesor Verhege, bio uvjeren da je primarna anksioznost kod bebe izazvana nepprisustvom Drugog (kada je majka bila premalo sa djetetom), a dok je Lakan tvrdio upravo suprotno, primarnu anksioznost izaziva prisustvo Drugog (kada je majka previše sa djetetom). Klinički nalazi potvrđuju da je Lakan bio u pravu.

Termini

Što je označitelj? Ovdje ulazimo u suštinski odnos između stvari i riječi. Kroz riječi koje predstavljaju stvari gubimo neposredan odnos sa samim stvarima. Uzmimo, na primjer, opise različitih osjećanja. Sam opis nije osjećanje, ali bez opisa osjećanje bi ostalo nejasno, neodređeno, možda i sasvim nepoznato. Ovdje je važno uzeti u obzir aforizam Larošfukoa (François de La Rochefoucauld) koji je rekao da se mnogi ljudi zaljubljuju samo na osnovu toga što svi pričaju o ljubavi. Dakle, da nijesu čuli priču o ljubavi tj. da se o ljubavi priča, ne bi se ni zaljubili.

Termin „označitelj“ dolazi iz teorije švajcarskog lingviste Ferdinanda de Sosira (de Saussure) koji je formulisao odnos između jezika i stvari kao odnos između označitelja (akustičnog izraza) i označenog. Sosir je vjerovao da postoji

veza između određenog označitelja i određenog označenog (npr. da nešto u samom stolu utiče na to da za njega izaberemo riječ „sto“).

Međutim, savremeni lingvisti Emil Benveniste i Roman Jakobson, kao i njihov lični prijatelj Lakan, ne slažu se sa tim i tvrde da je odnos između označitelja i označenog arbitraran tj. slučajan i da označitelji konstituišu zaseban sistem sam po sebi. To jest, funkcija označitelja nije određena njihovim odnosom sa stvarima nego njihovim međusobnim odnosima. Značenje označitelja je proizvod Simboličkog poretka. Ovdje je korisno uporediti termin „označitelj“ sa terminom „znak“. Znak predstavlja nešto čije je značenje zafiksirano i ne mijenja se na osnovu konteksta. Na primjer, crveno svijetlo na semaforu uvijek znači „stop.“ A značenje označitelja upravo zavisi od konteksta. Uporedite na primjer značenje riječi „svijet“ u rečenicama „svijet je ogroman“ i „ti si moj svijet.“ Dok medicina traži znakove, psihoanaliza traga za označiteljima.

Označitelj se može definisati i kao nešto što proizvodi značenje u dodiru sa do tada nestrukturisanom materijom. Time se stvara jedan (novi) poredak koji do tada nije postojao. Kao što sam ranije naveo, značenje označitelja zavisi od međusobnog odnosa između njih. Što bi, na primjer, značio označitelj „noć“ da nema označitelja „dan“ ili označitelj „muškarac“ da nema označitelja „žena“? Kako se kontekst mijenja, tako se mijenja i značenje i to je proces koji je nemoguće zaustaviti.

Još je važnije naglasiti da značenje nije bazirano na odnosu između jezika i neke stvarnosti koja postoji „izvan“ jezika, već na odnosima označitelja u samom jeziku. Ono što mi zovemo stvarnost je u stvari Simbolički poredak. To nije ono što će Lakan nazivati Stvarno. Lakanovo Stvarno je izvan naše stvarnosti i do njega je nemoguće doći jer se tiče, na primjer, fiziološkog funkcionisanja tijela. Po pitanju jezika, dakle, Lakan ponavlja Hegelov diktum – riječ je smrt stvari.

Prema Frojdu i njegovim studijama snova tj. sna kao jezičke formacije (rebusa), principi funkcionisanja nesvjesnog su kondenzacija i premještanje. Kondenzacija znači da jedna figura u snu može predstavljati nekoliko asocijativnih lanaca. Premještanje znači da neki mali detalj može predstavljati najvažniji

segment za tumačenje datog sna. Da bi pokazao da nesvjesno funkcioniše kao jezik, Lakan poredi ova dva principa sa principima funkcionisanja jezika – metonimijom i metaforom. Metonimija znači da se za jedan isti objekat mogu koristiti različite riječi koje pripadaju jednom istom kontekstu značenja. Lakan navodi primjer da se umjesto „trideset brodova“ može reći i „trideset jedara.“ Što se tiče metonimije, tu ne dolazi do stvaranja novog značenja. Metafora se razlikuje od metonimije po tome što predstavlja zamjenu jednog označitelja drugim, ali ovi označitelji dolaze iz različitih konteksta značenja. Na primjer, reći „on je prava lisica“ umjesto „on je prepreden.“ U ovom slučaju, označitelj „prepreden“ je zamijenjen označiteljem „lisica.“ Kako bi rekao Lakan, „prepreden“ je potisnut i prekrižen, ali je povezan u značenju sa „lisicom“ koja je isplivala na svjetlo dana. Međutim, reći „on je prava lisica“ ipak nosi više značenja nego reći „on je prepreden,“ i stoga je lako uočljivo da se kroz metaforu stvara novo, do tada nepostojeće, značenje. Kombinatorika jezika tako uvijek može da stvara nova značenja. Zbog toga je ogroman značaj pjesnika za razvoj svakog jezika i civilizacije. Što se tiče snova, Lakan je tvrdio da svaka sličnost (čak i zvukovna) između samih označitelja vodi ka ispravnom tumačenju snova. Njegov savjet je bio – „pratite označitelj (asocirajte na označitelj), a ne (pretpostavljeno, imaginarno) značenje“.

Uz termin označitelj, još jedan termin od velikog značaja za razumijevanje Lakanove teorije je termin *jouissance* (francuski, uživanje/užitak). Što je *jouissance*? Sam termin je vrlo teško precizno definisati. Da stvar bude još komplikovanija, Lakan je ovom terminu tokom svog dugogodišnjeg rada često mijenjao značenje. Možemo početi sa tim da se zapitamo – da li postoji, i ako postoji, kakva je razlika između *jouissance* (uživanja) i zadovoljstva? Frojd je definisao princip zadovoljstva kao ključni princip psihološkog funkcionisanja, ali je u dvadesetih godina tome dodao da postoji i još jedan psihički proces koji je izvan principa zadovoljstva. Dakle, koliko god postojao pritisak da se tenzije svedu na minimum, u isto vrijeme postoji i pritisak koji vodi povećavanju tj. intenzitetu tenzija. Može se zaključiti da je totalno uživanje jednako nikakvom uživanju, s obzirom da znači potpuni nestanak identiteta subjekta. Blisko je Tanatosu, smrti. Da bi život postajao i trajao, moraju postojati ograničenja. Bez ograničenja, nema slobode tj. i sam koncept slobode gubi svoje značenje.

Što se tiče male bebe, prvo se njen organizam brani od prevelikih unutrašnjih tenzija uz pomoć Drugog, a onda se brani i od tog Drugog uz pomoć Trećeg. Odbrana, dakle, postoji na dva nivoa. Uživanje koje dolazi sa ulaskom u Simboličko tj. „preplavlivanjem“ jezikom i koje nastaje ulogom tj. funkcionisanjem primarnog staratelja (majke) je neophodno da bi se subjekt (beba) povezala sa sopstvenim tijelom. To je primarna funkcija majke koja govorom spaja označitelje sa zonama tijela (slikovito rečeno, „upisuje“ jezik u tijelo) i te zone kasnije postaju zone uživanja. Na primjer, roditelj može da utiče na značaj koji dijete pridaje dijelu tijela, kako pozitivno, tako i negativno (npr. „što imaš lijepe oči“ ili „što ti je ružan nos“).

Grafik želje ... treba iznova pripremiti

Grafik želje se može naći u jednom od najpoznatijih i najsloženijih Lakanovih tekstova pod nazivom „Subverzija subjekta i dijalektika želje u Froj dovskom nesvjesnom“ (1960). Predlažem da se prvo usmjerim na objašnjava nje donjeg dijela grafika. Dakle, kao što se na slici vidi, tu su elementi \$ (podjeljeni subjekt, ovdje označen sa S) na samom dnu (desno) kao početak procesa asimilacije označitelja i A (Autre, Drugi) još nazvan i „riznica označitelja“ koji predstavlja cijeli sistem jezika kroz koji se moraju artikulirati sve potrebe subjekta. Dijete zatiče jezički sistem koji je već u postojanju, sa svim svojim pravilima. Važno je napomenuti da označitelji mogu biti konceptualizovani i kao fonemi, a ne kao potpune riječi. Još jedan od elemenata koji je uočljiv na grafiku je i s(A) koji je Lakan nazvao „tapacirov šav“ ili „sidrište“ (francuski point de capiton ili engleski anchoring point). To znači da je značenje koje Drugi daje označitelju ekvivalentno poziciji dugmeta na fotelji koje definiše (ograničava, modelira) sam prostor u kojem je zakačeno. Isto tako, značenje je zaključeno tek na kraju rečenice, dakle, može se reći da se značenje dešava retroaktivno. Kao što postoji poslovice koja kaže, da pri pisanju knjige, tek na kraju znaš što da napišeš prvo. Dakle, ovaj „tapacirov šav“ vezuje označitelj za nešto što on u datom kontekstu označava. U datom kontekstu, na primjer za vrijeme psihoanalitičke sesije, to može biti jedna riječ ili omaška koja stavlja sve što je do tada rečeno u novu perspektivu, baca novo svijetlo mogućeg objašnjenja ili razrješenja date situacije. Za Lakana, Simbolički poredak nije zatvoren sistem. Na primjer kao što je tvrdio britanski filozof Bertrand Rasel (Russell), nije moguće napraviti skup svih skupova koji ne uključuju sebe. Zbog toga je nemoguće kroz postojanje simboličkih, jezičkih pravila odrediti svako moguće značenje. Uvijek može doći do stvaranja novog značenja tj. označitelja koji znače nešto različito od onoga što su prije značili. Međutim, postoje stabilizovani „diskursi Drugog“ koji izgledaju kao da imaju fiksna značenja, na primjer religijski ili ideološki diskursi. Ipak, odnosi između „riznice označitelja“ i „sidrišta“ su uvijek privremeni i mogu biti izmijenjeni kroz velike društvene i političke revolucije.

Ovdje je najvažnije primjetiti da ne postoji neka „stvarnost“ koja može imati značenje izvan jezika, izvan označitelja. To znači da nema nekog spoljašnjeg mjerila kojim se može odrediti istina nekog diskursa. Sam diskurs omogućava postojanje istine, ali to je istina tog samog diskursa. Nema diskursa

koji utemeljuje diskurs. Ili, kako to kaže Lakan „Nema Drugog od Drugog.“ Postojanje Drugog nije ničim zagarantovano, osim svojim postojanjem tj. performativnim aktivnostima.

Kao što to objašnjava holandski profesor Filip van Ote (Phillippe van Haute), Lakan po ovom pitanju uspostavlja jasnu razliku između životinja i čovjeka. Lovljena životinja može da zavara lovca time što će se vratiti svojim tragovima i izabrati drugi smjer bjekstva, da bi lovac mislio da je pobjegla u onom prvobitnom smjeru. Ali, životinja ne može prevariti lovca time što će mu predstaviti same tragove kao lažne, da bi upravo njih iskoristila da pobjegne. Naime, životinje mogu da se pretvaraju (to dozvoljava struktura znaka), ali ne mogu da se pretvaraju da se pretvaraju (to može samo označiteljska struktura).

Ova ideja se može slikovito prikazati vicem koji navodi Frojd. Dva Jevreja se sreću na željezničkoj stanici u Galiciji. «Gdje ideš?», pita jedan od njih. «U Krakov», odgovara drugi. «A, kakav si ti lažov!», viče prvi. «Time što kažeš da ideš u Krakov, hoćeš da ja povjerujem da ideš u Lavov. Ali, ja znam da ti stvarno ideš u Krakov. Pa zašto me onda lažeš?» Drugim riječima, suštinsko pitanje je koji se uslovi moraju zadovoljiti da bi nešto bilo uopšte smatrano za istinu? Jer, da bi upalila laž, mora se vjerovati u istinu. Prevara je moguća samo u slučaju da je neko smatra istinom. Zbog toga govor, prije svega, mora u svojoj suštini da bude povezan sa nekom vrstom istine tj. Drugi mora da igra ulogu osiguravajućeg svjedoka, ali sa jasnim uvjerenjem da ne postoji ništa što je fiksirano zauvijek. Fiksirana značenja, po Lakanu, postoje samo kod paranoje, jer paranoična osoba prihvata svaki označitelj kao da je znak, za njega ili nju je ciklus od „riznice“ do „tapacirovog šava“ zacimentiran i onda svemu što se dešava oko nje ta osoba daje značenje. Tako, na primjer, kako navodi profesor van Ote, iz svoje psihoanalitičke prakse, postoje paranoičari koji u svakom slovu abecede vide neko značenje. Lakan tvrdi da se može se reći i da savremene prirodne nauke, takođe, posjeduju paranoičnu strukturu.

Imaginarni poredak: pitanje ega

Konceptualizaciju i analizu Imaginarnog poretka je moguće pronaći u najranijim Lakanovim tekstovima još iz tridesetih godina prošlog vijeka, a posebno u njegovoj teoriji o „stadijumu ogledala“ tj. o formiranju ega u strukturi ličnosti. Po Lakanu, ego se formira identifikacijom sa svojom slikom tj. odrazom u ogledalu. Naime, dijete od oko šest mjeseci počinje da biva zainteresovano za svoj odraz u ogledalu (što nije slučaj sa malim šimpanzom, npr.). Beba je nemoćna i ne može da se kreće pouzdano, a slika u ogledalu joj anticipira buduću koordinaciju pokreta tj. kontrolu nad sopstvenim tijelom. Ovo iskustvo dovodi do trijumfalne radosti kod bebe, ali ono što je problematično je da ova identifikacija sa slikom, kao samim sobom, predstavlja otuđenje koje nije moguće kasnije prevazići. Jer, ego koji se ovim putem formira je uvijek ta idealna slika u ogledalu, baš kao što je napisao Rembo (Rimbaud) koga Lakan citira – „ja je drugi.“ Međutim, i pored identifikacije, bebi ubrzo postaje jasno da ta slika nije sve i ona počinje da uviđa razliku između „imaginarnog tijela“ (slike u ogledalu) i „stvarnog tijela“ (koje i tada, ali i tokom cijelog života ostaje jedna vrsta misterije, i ustvari jedna vrsta prijetnje tj. opasnosti za subjekta). Zbog toga je, po Lakanu, ego uvijek stjecište iluzija ili obmana jer ego misli da je ono upravo to što vidi. Ego se prepoznaje u svom odrazu, zaboravljajući da je to ipak odraz, a ne ono samo. Stoga Lakan ne zove ego instancom psihe kao što to radi Frojd (sjetite se – id, ego, super-ego), već ga smatra imaginarnom tvorevinom čije je postojanje problematično, posmatrano iz perspektive onoga što zbilja pokreće osobu tj. iz perspektive nesvjesnog.

No, važno je imati na umu da Imaginarni poredak ne uključuje samo ono što je iluzorno, ono što je obmana, nego i sve ono u psihi što je formirano kroz proces identifikacije. Imaginarni odnosi su zbog toga uvijek prožeti tenzijama, zavišću, ljubomorom, agresijom. Uvijek se kroz njih postavlja pitanje „jesam li ja bolji ili gori, jesam li superioran ili inferioran?“ To čini imaginarne odnose velikom preprekom u radu psihoanalize, pa je Lakan u svojim prvim seminarima insistirao na važnosti tzv. „čišćenja“ imaginarnih odnosa i uspostavljanja odnosa koji bi bili bazirani na govoru, na diskursu, na pojavljivanju Drugog tj. pravila, pakta, regulacija, zakona, a ne samo kroz rivalstvo sa drugim kao alternativnim

egom. Takvo stanje podsjeća na ono hobsovsko „prirodno stanje“ koje je haotično i gdje je svako svakom neprijatelj. Ono otvara i sukob po pitanju sopstvenog identiteta – jesam li ja zbilja svoj ili sam ja drugi? Iz ovakvog stanja se po Hobsu (i po Lakanu) izlazi samo društvenim ugovorom ili paktom koje zastupa neki novostvoreni autoritet koji je nad svima jednako natkriljen.

Drugi psihoanalitički termin vezan za odraz drugog sa kojim se ego identifikuje je „idealni ego“ (engleski the ideal ego, označen kao i(a) na grafiku želje). Idealni ego predstavlja idealnu cjelokupnost i savršenost kojoj ego teži. Na primjer - majka drži malu Hanu ispred ogledala i kaže „Pogledaj, to je Hana! Zar ona nije velika djevojčica?!“ Znači, sama instrukcija za identifikaciju sa idealnim ego dolazi od Drugog. Hana se identifikuje ne samo sa slikom u ogledalu, nego i sa izrečenim označiteljem „velika djevojčica.“ Drugi, dakle, određuje mjesto za novog subjekta u postojećem Simboličkom poretku. Svi označitelji sa kojima se novi subjekt identifikuje dolaze od Drugog. Drugim rječima, nije da Hana treba da misli o sebi kao velikoj djevojčici, ona je već označena od strane Drugog kao takva, i ona to jeste. Ili, što bi rekao Lakan, „ja ću postati ono što sam već za Drugog bio.“

Uz ovakvu imaginarnu identifikaciju, postoji i simbolička identifikacija koja predstavlja identifikaciju sa nekom specifičnom crtom (osobinom) Drugog. Dakle, Drugi nije reduciran na malog drugog (francuski autre) tj. drugog kao potencijalno jednakog, kao subjekta rivalstva, već se identifikacija vrši samo sa komponentom Drugog koji, sam po sebi, predstavlja poredak koji prevazilazi subjekta. Ova vrsta identifikacije, na primjer, objašnjava važnost vojnih medalja ili zastava, jer one bi bile samo bezvrijedan metal ili krpe da ne predstavljaju nešto više od samog subjekta (domovinu, čovječanstvo, itd). Psihoanalitički termin za skup specifičnih osobina Drugog sa kojima se subjekt identifikuje je „ego-ideal“ (na grafiku želje označen kao I(A)).

Kao što se može vidjeti na ovom grafiku, simbolička putanja subjekta (\$ prema I(A)), koju psihoanaliza kroz svoje djelovanje nastoji da oslobodi prepreka, nailazi na putanju imaginarnih odnosa (i(a) prema m) koji

predstavljaju tendenciju ega da (pokušava da) gospodari drugim (ova tendencija ega je uzročnik emocija kao što su ljubomora, zavist, ljutnja, bijes, itd). Pa i psihopatološkog sindroma „burnout“-a na poslu kao što pokazuje studija profesora Verhegea i njegovog kolege Stina van Hojlea (Stijn van Heule). Stoga se može reći da u subjektovoj psihi vlada sukob između idealnog ega i ego-ideal. Ego-ideal je ono što Drugi očekuje od subjekta da bude. Sastoji se od ideala Drugog koje je subjekt internalizovao tj. uzeo kao svoje.

Ovdje je potrebno podsjetiti i na jedan od prvih Lakanovih grafika (tzv. schema L iz Seminara broj 3) koji je imao dvije ose: Imaginarnu (između ega i idealnog ega) i Simboličku (između subjekta i Drugog). Posao psihoanalitičara je da izbjegne imaginarno poistovjećivanje subjekta sa njim i da se pozicionira na mjestu Drugog kako bi se analizirani subjekt (Lakan izbjegava termin pacijent) oslobodio pritiska sopstvenog ega. Psihoanalitičar kao Drugi, dakle, nije partner subjektovom egu i to ga čini ključem za rješavanje psiholoških trauma u simboličkoj ravni. Drugi je taj koji konstituiše samog subjekta, pa ga subjektovo otvoreno suočavanje sa njim može navesti i da ga redefiniše tj. konstituiše na drugi način. Frojd je metaforički tvrdio da je to simptom zrno pijeska u ostrigi koje je postalo biser. Psihoanaliza može da rasprši imaginarni biser, ali ne može da izbaciti zrno pijeska. To zrno pijeska je čovjekova uslovljenost jezikom, a jezik predstavlja smrt stvari. Ostaje pitanje – kakvo biće jezik može stvoriti? Kada bi mogao da stvori potpuno „tjelesno“ biće tada bi se prevazišao prvobitni fundamentalni dualizam.

Potreba, zahtjev, želja

Potreba je stvar fiziološke prirode, kao na primjer žeđ i glad. Zahtjev je potreba artikulisana riječima. Ono što preostane kada se od zahtjeva oduzme potreba Lakan naziva željom. Veza između A i s(A) predstavlja subjektov zahtjev, a „tapacirovim šavom“ Drugi određuje značenje tog zahtjeva. Jasno je, dakle, da je zahtjev uvijek adresiran nekome i da se tako kroz jezik uspostavlja jedan intersubjektivan, mada, sa strane subjekta zavisian i neravnopravan, odnos. U suštini, tvrdi Lakan, svaki zahtjev zadržava strukturu primarnog zahtjeva koji je zahtjev za ljubav (iz faze formiranja subjektivnosti). Međutim, zbog prirode

označitelja kojima se zahtjev artikuliše, nijedan ga objekt koji Drugi može ponuditi ne može potpuno zadovoljiti. Zato i dolazi do izražaja ono što Lakan naziva „dijalektikom želje.“

Pitanje koje mala beba postavlja je kako da privuče pažnju Drugog, kako da ona bude nešto za tog Drugog jer od njega zavisi ispunjenje njenih zahtjeva. Dakle, suštinsko pitanje ovdje je – Che vuoi? Što želiš od mene? Što ja treba da budem da bih dobio tvoju ljubav? Prva pojava anksioznosti tj. tjeskobe se dešava pri potrazi za odgovorom na pitanje koja je to zbilja želja Drugog. I kako se zaštititi od te dominantne želje jer povladavanje njoj znači otuđenje? Ono što je potrebno je ograničenje, „zakon,“ pojava Trećeg, i uspostavljanje sopstvene želje. U ovom procesu ključnu ulogu igra tzv. „tranzicioni/prelazni objekt“ kako ga je nazvao britanski psihoanalitičar Vinikot (Winnicott). To je jedan objekt (predmet) koji postaje od izuzetne važnosti za dijete (npr. neka lutka kada ide da spava). Ovaj predmet je nešto između dijela sebe i dijela spoljašnjeg svijeta, on je negdje „između.“ Dijete ga osjeća kao dio sebe, a opet je jasno da veza sa tim predmetom nije kao sa dijelovima sopstvenog tijela. Ovaj predmet omogućava djetetu da izbjegne totalnu dominaciju od strane Drugog, u neku ruku ga štiti od anksioznosti (kao neka vrsta talismana). Tako počinje da se odvija proces psihološkog odvajanja, koji nikad nije dovršen do kraja.

Zbog toga što subjekt očekuje od Drugog (majke) da mu kaže što želi, a ova to ne može zbog toga što ni sama nije sigurna (jer to zavisi od njenog odnosa prema sopstvenim roditeljima, i tako unazad generacijama), subjekt stvara sopstvenu fantaziju kao odgovor na tu enigm (Lakan grafički predstavlja formulu fantazije sa $\$ \diamond a$). Neko, na primjer, ima fantaziju da je prisutan na sopstvenom sprovodu (analogna situacija sa pozitivnim završetkom koje oslikava očigledno uvažavanje subjekta od strane Drugog se može vidjeti u filmu „It’s a wonderful life“).

Objekt malo a

Ovo „a“ u formuli za fantaziju (\$ predstavlja subjekta) koje Lakan naziva „objekt malo a“ definiše se kao objekt koji je uzrok želje, a ne samo kao objekt prema kojem želja teži. To su unaprijed izgubljeni ili nepovratni objekti (npr. pogled, glas), i Lakan ih često označava sa znakom minus. Oni se stoga i čine dragocjenijima nego svakodnevni objekti kojima smo okruženi. Lakan, takođe, definiše objekt malo a kao objekt nagona. Što je nagon? U seminaru broj 11, Lakan ubraja nagon u četiri temeljna pojma psihoanalize. Nagon se može možda najprostije definisati kao pojam koji vezuje tijelo i označitelje. Nagon je vezan za dio tijela koji mu omogućava zadovoljenje, tzv. „erogenu zonu.“ I samo postojanje erogene zone, pa i bilo kakvog zadovoljstva, je povezano sa intervencijama Drugog. Tako je u psiho-seksualnom razvoju Frojd isticao važnost oralnog, analnog i, kao posljednju etapu, genitalnog nagona. Lakan je dodao i nagone gledanja i slušanja, vezanih za oči i za uho. Ono što je važno imati na umu je da nagoni nijesu nikada u potpunosti „integrisani“ kao što ni značenje bilo kojeg označitelja nikada nije konačno. Stoga su i nagoni podložni promjenama svojih trajektorija.

Da li je objekt malo a označitelj? Lakan se i ovom tematikom bavi u Seminaru broj 11. Objekt malo a nije označitelj jer on, kao što smo vidjeli u formuli za fantaziju, daje prividnu konzistenciju subjektu tj. obećava da će omogućiti prevazilaženje strukturne podjeljenosti u subjektu. Objekat malo a igra odlučujuću ulogu u prenosu/transferu tj. zaljubljenosti. Lakan je posvetio cijeli seminar (Seminar broj 8) razradi i objašnjavanju uloge objekta a u ljubavnim avanturama. U svakom slučaju, ovaj objekt je nešto unikatno što predstavlja suštinu privlačnosti i opravdava izbor određenog partnera, ali ga je nemoguće definisati riječima. Lakan među najupečatljivije oblike ili tipove objekta a ubraja pogled i glas. On pravi razliku između oka i pogleda. Pogled je ono što osjećamo na sebi kada nam je neprijatno. Odakle dolazi pogled? Pogled je nemoguće lokalizovati npr. kao kad neko ima dilemu što da obuče, iz čije perspektive on ili ona gledaju na sebe, i gdje je taj neko koji ih gleda? Može li se sam pogled pogledati u ogledalo?

Sušтина neurotske fantazije je vjerovanje da je objekt a koji je uzrok želje u stvari objekt zahtjeva i da se kao takav može pronaći ili dobiti ili imati u svom posjedu. Može li se pogled ili glas imati u svom posjedu? Time neurotičari žele da prikriju fundamentalni nedostatak tj. neminovnu podjeljenost subjekta. S druge strane, neurotičari žive u konstantnom uvjerenju frustracije – da im nedostaje nešto što bi, kada bi ga imali, učinilo da sve dođe na svoje mjesto i da se živi „srećno do kraja života.“ Neurotičari, ipak, ne odbacuju želju tj. nedostatak koji je dokaz želje jer bi to dovelo u sumnju samo njihovo postojanje kao subjekta. Oni taj nedostatak jednostavno žele da potisnu i da se pretvaraju da ga nema.

Cilj psihoanalize nije da omogući to nešto što treba da nas učini srećnim i potpunim, jer tako nešto ne postoji. Naprotiv, cilj psihoanalize je da nas suoči sa samim nedostatkom, sa uviđanjem da objekt a nije onaj objekt za kojim tragamo da nas ispuni (objekt zahtjeva) nego neophodna komponenta naše fantazije o ispunjenju. Pol Verhege citira Nikosa Kazantzakisa koji u svojoj autobiografiji Izvještaj Greku ukazuje na to da je istinski spas (u duhovnom značenju te riječi) oslobađanje od same ideje spasa.

Slično su i Marks (Marx) i Engels, u svojim ranim radovima, tvrdili da je jedan od najvažnijih preduslova slobode mogućnost česte promjene društvenih funkcija. Poznat je citat iz njihovog djela Njemačka ideologija gdje oni govore o životu gdje bi mogli da radimo jednu stvar danas, a drugu sutra, da (citat) „idemo u lov ujutro, na ribanje popodne, čuvamo stoku predveče, a vodimo intelektualne razgovore poslije večere,“ bez da nam bilo što od toga postane stalno zanimanje.

Strukture subjektivnosti

Po Lakanu, postoje tri strukture subjektivnosti ili tri strukture odnosa između subjekta i Drugog. To su – psihoze, perverzije i neuroze, nastale kroz tri fundamentalna psihička procesa: psihoze kroz primarno zatvaranje (foreclosure), perverzije kroz odbacivanje (disavowal) i neuroze kroz potiskivanje (repression).

Ono što se naziva „normalnošću“ ili „zdravim mentalnim stanjem“ je u svojoj strukturi više ili manje uravnotežena neuroza. Suština neuroze je u mehanizmu potiskivanja, a ko može reći da u svom svakodnevnom životu ne „potiskuje“ pojedina saznanja ili emocije?

Psihoze

Namjeravam da govorim detaljno o svakoj od ovih struktura. Započinjem sa psihozama jer one predstavljaju najveći stepen poremećaja između subjekta i Drugog. Do njih dolazi u najranijim etapama formiranja subjekta tj. u etapi uspostavljanja odnosa između tek rođene bebe i jezika tj. Simboličkog poretka u kojem se beba rađa. Postojanje psihoze pokazuje ozbiljno narušene odnose između prvog Drugog (najčešće majke) i drugog Drugog (najčešće oca). Lakan tvrdi da je upravo ono što dovodi do psihoze slabost ili nepostojanje drugog Drugog tj. Trećeg, dakle, instance koja bi mogla da razdvoji bebu od majke, koja bi bebu zaštitila od majčinske želje i omogućila joj da počne da razvija svoj identitet. Psihotičnoj osobi nedostaje ključni označitelj na bazi kojeg bi mogla da se integriše u već postojeći Simbolički poredak. Lakan taj označitelj naziva „Ime-oca“ ili na originalnom francuskom „Nom-du-père“ koje kad se izgovara zvuči isto kao i „Non-du-père“ tj. kad otac kaže /ne/, što i jeste suština njegove intervencije, dakle, zabrana. Kao što sam ranije napomenuo, Frojd je smatrao da se ta zabrana više odnosi na želju djeteta, a Lakan da se ona odnosi na želju majke. Najčešće se psihoze i dešavaju u situacijama kada majka vidi dijete kao neku vrstu kompenzacije za sopstvene frustracije. U tim slučajevima, identitetu djeteta nije dozvoljeno da bude formiran. Koristeći lakanovsku terminologiju

može se reći da dijete živi potpuno otuđeno tj. da je postalo manje-više instrument želje i uživanja (jouissance) Drugog. To znači da je i djetetov odnos sa samim jezikom specifičan, pa se stoga u psihozi zapažaju mnogi poremećaju u izgovoru i korišćenju riječi. Zbog nedostatka utemeljenosti u Simboličkom poretku, „realnost“ je za psihotičare izuzetno fluidna, što znači da obiluje obmanama čula kao što su različite vrste halucinacija. Lakanovski komentatori kao što su Paul Verhege i američki profesor Brus Fink (Bruce Fink) navode da su halucinacije moguće i kod neuroza (posebno kod histerije), ali da je razlika između neurotičara i psihotičara to što ovaj drugi u njima ne vidi halucinacije. Naprotiv. Uvjeren je da je to što vidi ili čuje stvarno. To i jeste jedna od ključnih fenomenoloških razlika između dvije strukture. Naime, dok se neurotičar može uzeti kao simbol sumnje i neuvjerenosti (krivice ili kolebanja), psihotičar je apsolutno uvjeren u ono što govori i radi. Za njega ili nju ne postoje označitelji, nego samo znakovi tj. elementi koji imaju zacimentirano, fiksirano značenje. Zbog toga u svom svakodnevnom ponašanju, kao što pokazuju mnoge studije slučaja i izjave samih psihotičara, oni imitiraju druge, ne mogu da stvore sopstvene obrasce ponašanje, ne shvataju što je to metafora. Kako u Seminaru broj 3 Lakan kaže za sudiju dr Šrebera, čiji je slučaj proučavao Frojd na osnovu Šreberovog sopstvenog pisanog iskaza sadržanog u knjizi Memoari moje nervne bolesti, on jeste „pisac, ali sigurno nije pjesnik“.

Dakle, u psihozama ne postoji prožimanje između subjekta i Drugog (gdje su priznati i poznati nedostaci i jednog i drugog tj. njihova fundamentalna podijeljenost) već je Drugi viđen kao neko ko se potpuno iz vani (spolja) konfrontira sa subjektom i hoće da zauzmem njegovo mjesto. Svijet psihotičara je svijet nepomirljivih suprotnosti (ili ja ili oni) i bez uravnoteženog razrješenja. To i jeste suština paranoje gdje paranoična osoba vjeruje da su se svi urotili protiv nje tj. da je ona sama apsolutni Drugi, različita od svega što se oko nje dešava. Suprotna paranoji je druga vrsta psihoze – erotomanija – kada se „ja“ potpuno predaje Drugom, postaje Drugi i tako zauvijek iščezava. U osnovi, može se reći da zbog toga što psihotičar, kroz nepojavljivanje „Imena-oca“, nije integrisan u konvencije datog simboličkog poretka, on ili ona moraju da stvore svoj sopstveni Simbolički poredak. To je i razlog što je „konačni“ rezultat psihoze izgrađivanje jedne totalne sveobuhvatne iluzije (delusion). Na primjer,

Šreberova iluzija je bila da se transformisao u ženu Boga i da će on Bogu da izrodi novu ljudsku rasu koja će zavladati svijetom. Tražene garancije porijekla (oca) se mogu vidjeti i u psihotičnim iluzijama da je neko Napoleon, Isus Hrist, itd. ili sin ili kćerka značajnih ličnosti.

Što se tiče (kognitivne) inteligencije, ona nije povezana sa strukturom subjektivnosti. Dakle, postoje i glupi i pametni psihotičari, perverznciji ili neurotičari. Postoje primjeri izuzetno nadarenih psihotičara – Isak Njutn (Isaac Newton), Ogist Kont (Auguste Comte), Vinsent van Gog (Vincent van Gogh), August Strindberg, Džon Neš (John Nash). Mnogi psihotičari spretno imitiraju ono što se naziva „normalno“ ponašanje tako da ostaju skriveni iz perspektive površinskih odnosa, kakvi i jesu u suštini međuljudski odnosi na početku XXI vijeka.

Perverzije

Jasno je da sam termin „perverzija“ u svakodnevnom govoru konotira prisustvo nečijeg moralnog suda. On, takođe, konotira i kršenje uspostavljenih normi. Pravo pitanje je, međutim, ko te norme uspostavlja, ko se uzima za mjerilo kojim se mjeri i određuje pozicija svih drugih. Pol Verhege navodi da se u pristupu perverziji može uočiti nekoliko sukcesivnih istorijskih diskursa. Naprimjer, religijsko-ideološki diskurs prije Frojdovog vremena, pa zatim medicinsko-psihijatrijski diskurs u kojem se obrazovao i sam Frojd – tada su na primjer svi „grešnici“ postali „pacijenti“, pa nama vremenski mnogo bliži sociološko-psihološki diskurs koji je odbacio postojanje ustaljenih medicinskih normi i doveo do današnjeg kulturno-relativističkog diskursa. Drugim riječima, danas je sve dozvoljeno ako postoji uzajamna saglasnost između učesnika.

Ipak, ono što se podrazumijeva pod perverzijom u lakanovskoj psihoanalitičkoj teoriji ne odnosi se na određeno ponašanje, ma kako i ma kome „perverzno“ ono djelovalo. Za Lakana je perverzija (kao i psihoza i neuroza) struktura subjektivnosti tj. način ili matrica odnosa između subjekta i Drugog nastala kroz iskustva ranog djetinjstva. Dakle, perverzna struktura ne mora da vodi onome što određena zajednica naziva (nečijim drugim) „perverznim“

ponašanjem. Naime, teško da će bilo koja zajednica označiti svoje sopstveno ponašanje kao perverzno.

Kao i uvijek, Lakanove početne teze polaze od Frojda. Mnoštvo parcijalnih nagona koji usmjeravaju tj. daju pokretačku energiju (tehnički termin, libido) svakoj ljudskoj aktivnosti uslovalo je da Frojd nazove ljudska bića „polimorfno-perverznim.“ Frojd je smatrao da je Edipov kompleks upravo ona struktura koja pravi red u nagonima i omogućava nastavak funkcionisanja civilizacije (normi naših očeva). Pitanje se, naravno, postavlja što se dešava ako tog Edipovog kompleksa tj. potčinjavanja spoljnom autoritetu drugog Drugog (Trećeg, oca) nema ili nije razvijen u dovoljnoj mjeri.

Tokom ranijeg predavanja, objasnio sam da je struktura psihoza ona koja pokazuje potpuno odsustvo tog za socijalizaciju potrebnog drugog Drugog. Perverzija je nešto što se može strukturalno vidjeti kao pola puta između psihoze i neuroze – dakle, između toga da nema Drugog (tj. da je Drugi subjektu potpuno strani totalitet) i toga da je Drugi previše integrisan u samu strukturu subjekta (tj. sve što subjekt radi pokazuje prisustvo Drugog, sve aktivnosti ili ponašanje je u subordinaciji Drugom ili u pobuni protiv njega). Može se to reći i drugim riječima. Na primjer, u psihozi Zakon nije prisutan, a u neurozi je prisutan (skoro) samo On. Zakon, ovdje, znači ulazak subjekta u svijet označitelja, u svijet ambivalentnosti gdje se nikada ne može doći do čvrstih spoznaja, mada se one neprestano tražile. Neurotičar želi stabilnu istinu za koju bi se uhvatio/la i koja bi mogla da prevlada njegovu ili njenu kolebljivost i neodlučnost. Neurotičar koji je prošao kroz psihoanalizu zna da je takvo nešto nemoguće i postaje spreman da prihvati fluidnost želje i života tj. nova iskustva i iskušenja.

Perverzija je, dakle, nešto između. Ovdje je Zakon samo u naznakama. Ustvari, po Lakanu, suština perverzije je da subjekt pokušava da navede Drugog da Zakon konačno uspostavi. Cilj svih subjektivih aktivnosti može se sagledati upravo u tom smjeru. Subjekt kao da se pita „što ja mogu da uradim da bih postavio granice, granice koje će me zaštititi od nestanka u beskonačnom uživanju (jouissance)“? Lakan se slaže sa Frojdom da se mehanizam koji formira strukturu psihoze može nazvati odbacivanje (disavowal) . Drugim riječima, subjekt zna da

je nešto istina, ali se pretvara kao da nije tako. Za razliku od potiskivanja, koje se tiče neke misli kojoj se zabranjuje ulazak u svijest, odbacivanje se odnosi na percepciju nečega što postoji (dakle, pretvaranje da se ne vidi ono što se vidi). Frojd kao primjer odbacivanja navodi pristup malih dječaka koji plašeći se od kastracije tj. da će im neko oduzeti organ uživanja odbijaju da priznaju da postoje bića bez tog organa (majka, sestre, itd.) Oni znaju da uživanju mora doći kraj, ali to saznanje odbijaju da prihvate. To i jeste suština fetišizma. Fetiš je, zapravo, objekt kojim se pokušava opovrgnuti postojanje kastracije. Tako je, na primjer, Žižek na svom predavanju u KIC „Budo Tomović“ naveo primjer prijatelja kojem je žena umrla, a koji je prihvatio činjenicu njene smrti bez prevelike emocionalne napregnutosti što je izazvalo čuđenje kod mnogih prijatelja, uključujući i samog Žižeka. Međutim, ono što oni tada nijesu primjetili je da je taj čovjek kad kod je pričao o ženi u rukama držao malog hrčka koga su žena i on zajedno odgajali. I tako, od kada je hrčak uginuo, on je imao nervni slom i pokušao samoubistvo. Ukratko, hrčak je igrao ulogu fetiša kojim se Žižekov prijatelj branio od saznanja da je njegova žena zauvijek nestala tj. od posljedica smrti drage osobe.

Fetišem se može smatrati sve što stabilizuje neku psihološku situaciju i postavlja granice koje omogućavaju uravnoteženo psihološko funkcionisanje. Paradoks perverzije je u tome što u perverziji, za razliku od neuroze, sam subjekt mora smisliti način i sprovesti u djelo aktivnosti koje će navesti Drugog da uspostavi granice. Drugim riječima, kao što pokazuju kliničke studije, perverzni subjekt je sklon realizaciji svojih fantazija u kojima i on i drugi igraju strogo zacrtane uloge. Ono što čini perverznu strukturu bizarnom je neprestano ponavljanje jednog te istog scenarija. To se posebno vidi u strukturi masohizma (kojeg uz sadizam, fetišizam, voajerizam i ekzibicionizam, Lakan ubraja u primarne manifestacije perverzno subjekta).

Ono što mene posebno zanima kao predmet proučavanja i o čemu sam napisao naučni rad koji će biti predstavljen na svjetskom kongresu političkih psihologa u San Francisku je mazohizam u političkom ponašanju. Mazohističko političko ponašanje je, po onome kako ga definišem, svako političko ponašanje u kojem sudionici svojevrijedno traže bol i patnju usmjerenu prema njima samima

da bi ostvarili svoje političke ciljeve. Ono uključuje svojevrijednu odluku da se ugrozi sopstveni život i sloboda, a što se tiče konkretnih primjera, mislim na čitav niz društvenih pojava od štrajka glađu i bombaša-samoubica do političkih fenomena „bjekstva od slobode“ koji se sve češće sreću i u najrazvijenijim zemljama. Lakanova teza, što se tiče mazohizma je da on označava napor koji čini subjekt da uspostavi prijeko potrebne zakonomjernosti tamo gdje ih ranije nije bilo. Drugim riječima, može se zaključiti da je mazohističko ponašanje jedna vrsta provokacije da se napravi autonoman politički prostor koji do tada nije postao tj. nije mu bilo moguće/dozvoljeno da postoji. Stoga je i sam mazohista prinuđen da stalno ponavlja svoje aktivnosti jer jednostavno struktura koja mu je potrebna ne postoji i ne može se stabilno uspostaviti na način koji je on ili ona odabrao da je stvara. Naravno, ovdje se radi o strukturama dugog trajanja. Na primjer, u slučaju jednog kolektiva ili zajednice govorimo u strukturama koje uključuju nekoliko generacija. Slično je i na individualnom nivou, jer studije slučaja koje navode poznati psihoanalitičari pokazuju da uzrok mazohizma treba tražiti u neuravnoteženim i generalno „lošim“ odnosima između djeteta i njegovog prvog staratelja (najčešće majke). Na primjer, kada se majka ponaša prema djetetu na kapriciozan način, pa dijete nikada ne zna kako da privuče majčinu pažnju, ako već ne i ljubav.

Lakan, koji o mazohizmu najdetaljnije govori u Seminaru broj 10, posvećenom tjeskobi, ne slaže se sa Frojdomovom podjelom mazohizma u tri grupe – erotogeni (seksualni), ženski i moralni. Lakan tvrdi da postoji samo jedna struktura mazohizma koja nije vezana bilo za seksualnost, bilo za moral, bilo za pol, koja čini da je u svojoj suštini mazohističko ponašanje na strani aktivnosti, a ne, kako ga je vidio Frojd, na strani pasivnosti. U neku ruku, može se reći da mazohista sam organizuje svoju predstavu i određuje uloge, čak i onome ili onoj koja treba da ga muči. Mazohizam se, kaže Lakan, ne tiče toliko bola i patnje koliko potrebe za kontrolom. Jasno se to vidi na slučaju osobe čije je ime odabrano od strane njemačkog istraživača Kraft-Ebinga (Krafft-Ebing) da konotira cijeli fenomen – Leopold fon Saher-Mazoh (von Sacher-Masoch). Saher-Mazoh je u svom životu, kao i kroz glavne likove svojih knjiga, manifestovao mazohističko ponašanje. Ko je, međutim, odredio kako treba da izgleda i ponaša se ona koja će ga mučiti? Opet on sam. Zašto njegova „Venera“ treba baš da nosi krzno, a

ne neki drugi vid odjeće? Upravo njegov najpoznatiji roman nosi naslov Venera u krznu, a kasnije je to dovelo do toga da krzno postane simbol odjevanja mučiteljica mazohista (koji uvijek svoje mučenje do tančina isplaniraju). Kako kaže Teodor Rajk (Theodor Reik), Frojdov student koji je napisao veliku studiju o mazohizmu, postoje tri nedjeljive komponente mazohističkog ponašanja – 1. unaprijed izmišljena fantazija, 2. faktor iščekivanja, i 3. demonstrativni aspekt. Znači, sve se uvijek radi za neke svjedoke. Svaki mazohista traži publiku, bez publike i njegov ili njen čin potpuno gubi smisao. Zato su mazohizam i narcizam (ljubav ili veličanje samog sebe) uvijek tijesno povezani, iako to na površini i ne izgleda baš tako (npr. bombaši-samoubice).

Lakan se ne slaže sa tvrdnjom koju je prvi iznio Kraft-Ebing, a koju je ponovio i Frojd, da je sadizam suprotan mazohizmu i da su sadista i mazohista idealan par. To se samo tako čini, ako nema udubljenja u mazohističku dinamiku. Naime, psihoanalitičke studije pokazuju da je primarna želja mazohiste da kroz kontrolu čitave situacije navede Drugog da nametne pravila koja mazohista sam želi postaviti. Dakle, Drugi je u ovom slučaju manje-više igračka u rukama mazohiste. Jasno je odmah da sadista ne bi prihvatio da bude bilo čija igračka, jer suština sadizma je nametanje sopstvenih pravila Drugom. Sadista se donekle poistovjećuje sa Drugim koji nameće pravila i zbog toga imamo na djelu čitav niz surovosti i različitih vrsta tortura kojima se on koristi. Međutim, ono što spaja mazohizam i sadizam, i što ih čini perverznom strukturalnom subjektivnosti je to što im je cilj da izazovu tjeskobu tj. anksioznost kod Drugog. Slučajevi sadizma, i to ne samo u knjigama markiza de Sade (marquis de Sade), nego i u široj društvenoj sferi, ukazuju da sadista želi da kroz svoje postupke, kako kaže Lakan, izoluje tj. učini vidljivim i oskrnavi objekat koji je uzrok želje Drugog. On želi da dominira Drugim do te mjere da mu uzme ono što mu čini život vrijednim življenja, najveću dragocjenost u životu, ono što za njega predstavlja sopstveni objekt malo a. Primjer mučenja Ibrahima Čikića kojemu su mučitelji tvrdili da mu u drugoj sobi, iz koje su se čuli krici, siluju ženu i ubijaju djece, je stravičan primjer sadističkog djelovanja i perverzne strukture subjektivnosti u crnogorskoj nedavnoj prošlosti.

Neuroze

Frojd je tvrdio da je primarni cilj psihoanalize terapija neuroza. Osnova neuroze je potiskivanje neželjenih emocija i sa njima vezanih situacija (tzv. traumatičnih situacija) i njihovo držanje daleko od svijesti. Međutim, pošto potiskivanje zahtijeva veliki napor i trošenje psihičke energije, organizam teži da se od potiskivanja oslobodi i da tako „oslobodi“ sve što se drži zatočeno. Čitava Frojdova metapsihologija je zasnovana upravo na ovoj ideji – da organizam u svom funkcionisanju teži smanjenju tenzija i inerciji (to je taj čuveni Frojdiv „princip zadovoljstva.“) U sukobu između želje da nešto ostane potisnuto i tendencije potisnutog da ispliva na površinu stvara se simptom tj. kompromisno rješenje koje dozvoljava da se ono što je potisnuto kaže drugim riječima. Sve bi naravno bilo u redu da se ove „druge riječi“ ne sastoje od tzv. psihosomatskih poremećaja. Naprimjer, kod histerije su predominantni somatski poremećaji, kao mučnina, glavobolja, kašalj, itd., dok se kod opsesivne tj. prisilne neuroze češće dešavaju psihičke prisile tj. rituali (npr. misli i radnje koje se – besmisleno - ponavljaju, snažne emocije „niotkuda,“ itd.). I jedan i drugi tip neuroze su praćeni poremećenim odnosom prema stvarnosti. Neurotičar, može se reći, živi u svojim fantazijama. Kao što ćemo vidjeti, te fantazije se strukturalno razlikuju kod dva bazična tipa neuroze, već pomenute histerije i opsesivne neuroze.

Naime, iako je potiskivanje osnovni mehanizam stvaranja neuroze, ključna razlika između ova dva tipa neuroze je odnos između subjekta i Drugog. Kod opsesivne neuroze, subjekt čini sve što je u njegovoj moći da ospori postojanje Drugog. Subjekt odbija da prihvati svoju zavisnost od želje Drugog i ne želi da prizna postojanje nesvjesnog. On (najčešće je to muškarac) vjeruje da posjeduje konačno znanje o nekoj pojavi. Na kolektivnom nivou, Lakan pronalazi diskurs opsesivca u diskursu univerziteta. Kao što ćemo vidjeti u narednom predavanju, suština ovog diskursa je iluzija da je totalno znanje moguće. Opsesivac se identifikuje sa svojim egom, pa za njega postoje samo oni mentalni procesi kojih je svjestan. „Mislim, dakle postojim“ je tipična opsesivna ideja. Bez misli, ili tamo gdje ne misli, on i ne postoji. Opsesivac čini sve da se zaštiti kao subjekt i zbog toga se najviše boji želje, posebno svoje sopstvene želje. Jer suština želje je nedostatak, a on ne želi priznati da tog nedostatka ima. Zbog toga Lakan

i kaže da je želja u opsesivnoj neurozi nemoguća. Što to znači u konkretnom slučaju, pokazuje Frojdova studija Čovjek-Pacov. Sve prisilne misli i radnje (rituali) kojima je ovaj Frojdiv pacijent podvrgao svoj svakodnevni život bile su posljedica napora da se ne suoči sa svojim nedostacima, a najviše sa svojim željama u kojima je Drugi igrao važnu ulogu.

Nasuprot opsesivnoj neurozi, histerija pokazuje drugačiji odnos između subjekta i Drugog. Koliko se opsesivac trudi da eliminiše svoju zavisnost od Drugog, toliko se histerik trudi da pokaže da je Drugi zavistan od njega. Naime, histerik (najčešće je to žena) pokušava da se postavi kao objekt-uzrok želje Drugog, dakle, kao neko ko je Drugom potreban da ispuni ono što želi. Histerik vidi sebe kao taj dragocijeni objekt (objekt malo a) koji može da ispuni Drugog. Svi Frojdovi pacijenti-histerici su bili ti koji su pomagali drugima koji su bili onemoćali (npr. bolesni otac Ane O. ili bolesni otac Dore). Histerika nije strah od autoriteta, kao na primjer opsesivca, nego naprotiv, vjeruje da taj autoritet (Drug) zavisi od njega. Time je Drugi doveden u podređen položaj. Samim tim je jasno da su u strukturi svoje subjektivnosti, histerici slobodniji od opsesivaca. Zato je Lakan tvrdio da je cilj, kao i dužnost, psihoanalize da „histerizuje“ diskurs, odnosno, kako ja to tumačim, da otvori za subjekta nove prostore ili dimenzije slobode.

Da bi se izbjegla zabuna i miješanje sa perverzijom (mazohizmom), potrebno je imati na umu da, dok perverzna osoba želi da bude objekat uživanja Drugog, histerik želi da bude objekat-uzrok Njegove želje. Velika je razlika između želje i uživanja. Lakan je, čak, tvrdio da je želja jedna vrsta odbrane od uživanja. To potvrđuju, između ostalog, i stihovi Desanke Maksimović – „ne, nemoj mi pričati“ i „ljubav je lepa samo dok se čeka.“ Kroz ove stihove može se uvidjeti histerična struktura subjektivnosti kod nje. Naime, histerik izbjegava uživanje da bi mogao/mogla da učini da želja duže traje. Histerik želi da želi, i zbog toga je Lakan označio želju histerika kao nezadovoljenu. Dobar primjer za to je san lijepe mesareve žene koji Frojd pominje u svojoj knjizi Tumačenje snova.

Strukture diskursa – gospodar, univerzitet, analitičar, histerik

Lakanova teorija diskursa je prvi put formulisana u njegovom Seminaru broj 17, nazvanom Druga strana psihoanalize, koji je održan od jeseni 1969. do ljeta 1970. godine.

Naime, Lakan veže strukture jezika sa strukturama društvenih odnosa i to kroz koncept „diskursa.“ On definiše diskurs kao nešto što stvara društveni odnos koristeći jezik. Diskurs je nešto što stvara vezu između najmanje dvije osobe ili dva subjekta i podrazumijeva nepsihotični psihološki razvoj. Zašto je ovo važno? Zato što, po Lakanu, osoba koja je psihotična nije stvorila dovoljnu distancu prema drugoj osobi da bi mogla prema njoj da se odnosi kao sa separatnom ličnošću ili identitetom. Nepsihotični psihološki razvoj podrazumijeva da drugi postoji kao pozicija, kao separatna osoba i ličnost kojem se subjekt obraća. Stoga samo one koji su nepsihotični možemo da uključimo u strukture diskursa o kojima ću govoriti večeras.

Dakle, da ponovim, diskurs je nešto što stvara društvenu vezu između dva subjekta, odnosno, između dvije pozicije. Lakan je smatrao da se diskursi mogu nazvati i četvoronoški aparati. Zašto? Zato što je tvrdio da svaki diskurs ima četiri pozicije i četiri elementa, i uz to, da postoje svega četiri diskursa. Broj četiri je važan za Lakana i može se, ako hoćete da uvedete neka metafizička razmišljanja, uporediti, recimo, sa svetim trojstvom. Može se reći da je Lakan u neku ruku želio da prevaziđe ideju trojstva i prešao na broj 4 kao najvažniji simbol metafizike. I to posebno u periodu sredine sedamdesetih godina.

Dakle, ukratko – četiri pozicije, četiri elementa, četiri diskursa.

Agent -> Drugi

Istina Proizvod

Prva pozicija – pozicija onog koji govori – Agent

Druga pozicija – pozicija onog kojem se govori – Drugi

Ove dvije pozicije su na nivou svjesnog.

A druge dvije, ispod crte, na nivou nesvjesnog.

Prva pozicija – što se dešava, kakve efekte to obraćanje proizvodi – Proizvod

Druga pozicija – da li je to što se govori u skladu sa Istinom cijelog procesa.

Četiri elementa se stavljaju u četiri pozicije. U skladu sa tim dobijamo četiri različita diskursa, četiri različite strukture:

Prvi element – Glavni označitelj – S1. Označitelj je nešto što označava ili predstavlja subjekt ostalim označiteljima, na primjer zastava koju su na Mjesec zaboli američki astronauti je označitelj moći američke imperije. Glavni označitelj, po Lakanu, postoji i u individualnom smislu. Svako individualno nesvjesno je strukturisano nekim označiteljem koji čini okosnicu identiteta date osobe.

Drugi element – Znanje – skup svih drugih označitelja – S2. Da nastavim sa mojim primjerom, ako uzmemo zastavu na Mjesecu kao označitelja američke moći, kao ostale označitelje možemo uzeti – McDonalds, Coca-Colu, Hollywood, itd. – sve ostalo što predstavlja američku imperiju drugim državama na planeti.

Treći element – Subjekt - \$. Lakan je odabrao baš ovaj znak da predstavi subjekt da bi jasno stavio do znanja neminovnu podijeljenost subjekta između svjesnog i nesvjesnog (dakle, slovo S podijeljeno u dva dijela). Na primjer, kad god neko govori on u većini slučajeva zna što je rekao, ali svoju motivaciju ne zna u potpunosti.

Četvrti element – Objekt-uzrok želje (objekt malo a), objekt za kojeg subjekt kad na njega naiđe vjeruje da je pronašao ono što može da ga ispuni. Ovo je objekt subjektove fantazije ispunjenja, objekat koji obećava da može da prevaziđe subjektovu podjeljenost (grafički, po Lakanu, \$∅a).

A sada nam ostaje glavno pitanje – kako ovi elementi i pozicije utiču jednu

na druge da bi formirali ono što bih nazvao diskurse poslušnosti i diskurse neposlušnosti?

Prvi diskurs poslušnosti – diskurs gospodara

S1 → S2
\$ a

Kakav se odnos uspostavlja između dvije osobe diskursom koga je Lakan nazvao diskursom gospodara? Da vidimo strukturu: glavni označitelj S1 je u ulozi onog koji govori, on teži da postane znanje S2 druge osobe, nešto što drugi mora da zna. Zar ovo ne zvuči manipulativno, a pomalo i nasilno? To je, ustvari, struktura jedne komande, naredbe. Komanda jedne osobe (izražena kroz glavni označitelj) je nametnuta kao ono što mora da bude važno drugoj. To je ono što gospodar hoće. Takav je pristup sile. Lakan kaže – to vidimo na svjesnom nivou – jedan naređuje drugom.

Što se dešava na nesvjesnom? Zašto taj gospodar hoće da drugi ispunjava njegovu naredbu? Lakan kaže da se kroz tu naredbu proizvodi objekat-uzrok želje (a). Druga osoba prihvatajući naredbu stvara objekt zadovoljstva gospodararu. Međutim, ono što je skriveno u nesvjesnom, a što je – kako se u strukturi može vidjeti – istina diskursa gospodara je to da je on, i pored svoje svjesne dominacije, jedan podjeljeni subjekt (\$). Gospodar se svjesno predstavlja kao glavni označitelj, a nesvjesno je onaj koji neće da prihvati da ima ikakvih nedostataka, ili da je nemoćan, ili čak u milosti drugog. Na primjer, možemo na ovaj način sagledati istorijski odnos između gospodara i roba. Naime, gospodar zavisi od roba jer ovaj proizvodi sve što gospodaru treba, a gospodar odbija da to prihvati na svjesnom nivou i koristi fizičku represiju da se ne bi otkrilo da je ustvari nemoćan. Ovdje, dakle, vidimo nešto što je istorijska činjenica, a takođe i nešto što se dešava u svakodnevnom životu kroz diskurs ropske poslušnosti.

Lakan tvrdi da se modernizacijom sveukupnih društvenih odnosa diskurs gospodara na kolektivnom nivou mijenja u naredni diskurs u nizu. Naime,

strukturalno gledajući – i u tome je ljepota ovih lakanovskih struktura – rotira se diskurs gospodara za devedeset stepeni ulijevo i dobijamo novi diskurs. Kao što ćete vidjeti, svi diskursi se transformišu jedni u druge pomjeranjem za devedeset stepeni ulijevo.

Može se reći da se diskurs gospodara transformiše na kolektivnom nivou u neku vrstu demokratije, i u odnosima ima mnogo manje tzv. pater familiae, i mnogo više ljudi pokušavaju da ubjeđuju jedni druge.

Tako dolazimo do Drugog diskursa poslušnosti koji je Lakan nazvao Diskurs Univerziteta ili Diskurs Opsesivca

Drugi diskurs poslušnosti - diskurs univerziteta ili diskurs opsesivca

S2 → a

S1 \$

Dakle, u poziciji subjekta (onoga koji govori) nalazimo znanje (S2) koje pokušava sve da zna. Opsesivac na individualnom nivou ili univerzitet na kolektivnom nivou je neko ko misli da može da ima ili da postigne totalno znanje. Neko ko misli da može da nauči sve ili da ima odgovore na sva pitanja. Ovaj neko ne koristi silu ili naredbu da bi dobio ono što želi od drugog nego činjenice, podatke, statistiku i ostalo što se smatra elementima moderne nauke. Ali, ono što se dešava, čak i na svjesnom nivou, je zavođenje znanjem. Drugi se, kao što vidite, pojavljuje kao objekt-uzrok želje. Evo, na primjer, kako Lakan vidi odnos studenata i predavača na univerzitetu. Po Lakanu, predavač pokušava da svojim znanjem zavede ili pridobije ljubav drugog tj. studenata. Sama riječ univerzitet bi se tvrdi Lakan trebala čitati kao Uni-Vers-Cythera. A Cythera je bilo ostrvo u Grčkoj poznato po tome što su se njegovi stanovnici odavali najraznovrsnijim čulnim uživanjima. Univerzitet se, dakle, može posmatrati kao neki skup uživanja u znanju i zavođenja znanjem. Drugi (druga osoba) je u ovom slučaju objekt-uzrok želje, ali kada se pogleda sam proizvod tj. ono što se proizvodi na nesvjesnom nivou, onda se može primjetiti i jedan pozitivan pomak iz perspektive individualnog oslobađanja. Naime, proizvodi se

podijeljeni subjekt (\$) koji počinje da se pita o sebi, o svijetu i drugima u njemu. Problem je, međutim, što je ta sfera ispitivanja ograničena glavnim označiteljem (S1) u poziciji istine. Suština je da je glavni označitelj tj. volja nekog gospodara ipak to što na nesvjesnom nivou daje osnovu znanju univerziteta. To nametanje postoji, iako se na nivou svjesnog to ne vidi. Na primjer student koji počinje da se pita ne može daleko da dogura. Kada počne da traži posao ubrzo uvidi ograničenost i kontrolisanost svega što je učio. Skrivena istina ovog diskursa je da je mogućnost slobode ili nekog novog stvaranja ograničena i frustrirana. Istina je negdje drugo tj. istina treba da proizađe iz nekog drugog diskursa. Zbog toga je diskurs univerziteta, ma kako nam se otvoren on činio, još uvijek samo diskurs poslušnosti.

Da sumiramo u vezi diskursa poslušnosti. Postoji moć bazirana na sili (diskurs gospodara) i moć bazirana na znanju (diskurs univerziteta). U kojem diskursu tj. u odnosu na koju vrstu moći su subjekti više slobodni? Za silu je jasno da potčinjava, ali kakva je situacija sa znanjem? Tu su činjenice, podaci, nauka. No, tu je i vjerovanje da stručnjak univerziteta zna što je dobro za drugoga, i tu je suština tiranije znanja. Znati što je dobro za drugoga, a da on to sam ne zna. To je fantazija univerziteta na kolektivnom, i opsesivna na individualnom planu. Sloboda je samo na površini (pritisak je takoreći u „svilenim rukavicama“), ali je pritisak.

Ja bih postavio problem ovako: što se tiče fizičke dominacije ona jasno postoji u diskursu gospodara tj. rob mora da radi, ali mu je ostavljena mogućnost da razmišlja dok radi, njegov um je i dalje slobodan jer je ono što ga dominira izvan njega. U diskursu univerziteta, sa druge strane, imamo ne fizičku, već psihološku dominaciju, koja je bazirana na zavođenju – studenti i sljedbenici se zaljubljuju u predavače, u lidere, itd. odnosno u one koji ih manipulišu kroz emocije. Stoga se mnogo teže osloboditi dominacije diskursa univerziteta nego dominacije gospodara. Ovog drugog je „dovoljno“ ubiti, a prvi, koliko god da je mrtav, psihološki ostaje prisutan. U frejdovskom smislu, to je i suštinka razlika između slobode Edipa i slobode Hamleta.

Sljedeća transformacija na individualnom, a i na kolektivnom nivou,

može doći, po Lakanu, pod uticajem psihoanalize. Kao što ćete vidjeti, diskurs psihoanalitičara je taj koji strukturalno može da transformiše diskurs univerziteta u diskurs neposlušnosti.

Opsesivac-stručnjak se može psihoanalizirati, a gospodar nikad, zbog toga je transformacija u diskurs univerziteta neophodna. Izgleda da stvari prvo treba da postanu gore da bi postale bolje.

Treći diskurs neposlušnosti - diskurs analitičara

Dakle, diskurs analitičara predstavljaju rotaciju za još devedeset stepeni.

$\underline{a} \rightarrow \$$
S2 S1

Psihoanalitičar je neko kome je znanje (S2) u poziciji istine. To je onaj koji po strukturi diskursa posjeduje objekt-uzrok želje (a) i kome na analizu dolazi drugi kao podijeljeni subjekt (\$), odnosno neko ko već vidi koliko je njegova pozicija u svijetu ambivalenta i problematična i kome se čini da psihoanalitičar posjeduje tražene odgovore. Kako dolazi do promjena kod onoga koji je u analizi? Što motiviše ove promjene? Subjekt u analizi misli da je pronašao nekog ko može da mu pomogne da ne bude više podijeljen već da ostvari potpuno zadovoljstvo. Ali, pogledajmo, što se dešava u poziciji proizvođača kod ovog diskursa? Drugim riječima, što jedna psihoanaliza proizvodi? Ona proizvodi, kao što se vidi u samoj strukturi, nove glavne označitelje (S1), dakle, nove odrednice identiteta. Kroz psihoanalizu, subjekt postaje neko ko ima mogućnost da stvori nove označitelje i time promijeni one označitelje koji su do tada njime dominirali tj. određivali njegov/njen identitet.

Zbog toga što struktura analize stavlja analitičara u poziciju da se čini da posjeduje objekt dragocijen za subjekta, može se reći da je analiza rad ljubavi. Analiza je i borba između dvije ljubavi. Ljubavi prema analitičaru i ljubavi prema simptomu koji, takođe, daje zadovoljstvo. Još je Frojd tvrdio da subjekt neuroze uživa u njegovim ili njenim simptomima, pa stoga ljubav prema analitičaru

treba da bude jača od postojećeg simptomatskog uživanja. Jedino tako postaje moguće da subjekt formira neke nove glavne označitelje. Rad ljubavi razbija ljubav prema simptomima, prema odrednicama uspostavljenim u ranom djetinjstvu. Stoga, diskurs analitičara i jeste diskurs neposlušnosti.

Uporedimo samo ovaj diskurs sa diskursom univerziteta. Za diskurs univerziteta, znanje funkcionira kao moć, ali ne funkcionira kao istina. Pogledajte još jednom strukturu. Sa druge strane, u diskursu analitičara znanje je u poziciji istine što podrazumijeva da je to ono znanje koje je subjektu potrebno za autentičnu konstrukciju svog ponašanja i pogleda na život. Može se reći da znanje koje subjekti stižu na univerzitetima, oni mogu upotrijebiti kao moć, ali teško da im može koristiti u sopstvenim psihološkim dilemama i traganjima. Lakan je bio svjestan ovoga i nije želio da njegovi seminari budu u diskursu univerziteta, ali zbog forme i prezentacije oni podjednako nijesu mogli biti ni u diskursu analitičara, jer je to, prije svega, diskurs dvije osobe. S obzirom na to, Lakan se morao opredijeliti za neku kompromisnu mješavinu i to je razlog što su njegovi seminari često enigmatični, slični poeziji, dosta toga ostaje nedorečeno ili se samo naslućuje. On je želio, koliko je to moguće, da javno predstavi diskurs analitičara. Mnogi koji čitaju njegove seminare nalaze da su kompleksni i teški za razumijevanje, ali to je i njihova poenta - zaobiđen je diskurs univerziteta i sve posljedice koje iz njega proizilaze.

No, tu nije kraj. U analizi se ne ostaje cijelog života, a Lakan bi namjerno počeo da naplaćuje duplo nekome za koga je vidio da su mu psihoanalitičke sesije postale navika. Dakle, pitanje koje se otvara je koji je rezultat okončane analize i u kojem diskursu govori osoba koja se najviše približila slobodi i samospoznaji?

Četvrti diskurs neposlušnosti - diskurs histerika

Ovaj diskurs predstavlja novu rotaciju od devedeset stepeni i najautentičniji diskurs neposlušnosti.

$\$ \rightarrow S1$
a $S2$

Lakan tvrdi da je svrha psihoanalize da histerizuje diskurs kojim ljudi opšte jedni s drugima (dakle, to je cijela tajna). Dolazi do promjene diskursa univerziteta kroz diskurs analitičara u diskurs histerika. To je jedan od glavnih argumenata u mom pristupu lakanovskim studijama, jer mnogi drugi komentatori stavljaju diskurs analitičara, a ne diskurs histerika, na kraju. Na primjer, takav raspored ćete naći i u Lakanovom Seminaru broj 20. Međutim, tvrdim da se diskurs analitičara ne može smatrati zadnjim po redu, jer onda ne može doći do svih transformacija rotacijom za devedeset stepeni, a Lakan insistira upravo na tome. Samo ako je diskurs histerika na kraju, diskursi se na ovaj način transformišu jedni u druge.

Dakle, što imamo u ovom zadnjem diskursu koji dobijamo kao rezultat, ali i svrhu, psihoanalize? Prije svega, imamo jedno stanje kritike i radoznalosti koje postaje izvor zadovoljstva, jer se objekt-uzrok želje (a) nalazi u poziciji istine. Podijeljeni subjekt (\$) je u poziciji onoga koji govori i zbog toga je ovo prvi i jedini diskurs u kojem dolazi do ekvivalencije subjekta i agenta. Taj subjekt koji govori, zbog toga što govori, je oslobođeni subjekt i on se svjesno i direktno suprostavlja glavnom označitelju (S1) koji je u poziciji drugog. Ovdje, dakle, imamo jednu strukturu ne samo neposlušnosti nego i otvorene i svjesne pobune. Imamo subjekta koji je kritičan prema postojećim glavnim označiteljima, a u isto vrijeme u poziciji proizvoda imamo pojavu znanja (S2). To je ono znanje koje objašnjava procese koji dovode do formiranja glavnih označitelja i mitologija koje oni svojim postojanjem podupiru. Histerik je taj koji izgrađuje znanje kroz svoje činove. Na primjer, vraćajući se primjeru američke zastave od ranije, histerik je onaj koji spaljuje američku zastavu, a kroz sam taj čin počinje da razumije kako je ta zastava postala glavni označitelj. Ovdje prepoznajemo

subjekta koji vidi kroz velove i iluzije, imamo predstavnika nečega što bih nazvao kreativni skepticizam kojem je istina glavni cilj, jer se tamo nalazi ono što ga motiviše – objekt-uzrok želje. Histeriku, čak i kad to ne zna svjesno, istina je najveća želja. Histerik ne kalkuliše kad se radi o neposlušnosti, jednostavno, on ili ona ne mogu da se zaustave protiv neistine i laži, to je dio njihovog svakodnevnog svjesnog i nesvjesnog ponašanja.

U Lakanovom diskursu histerika pronalazimo strukturu kojoj su težili marksistički revolucionari i teoretičari, poput Herberta Markuzea. To je struktura nekoga ko ne može da toleriše nepravdu. Uspješna analiza dovodi do formiranja ovakve strukture. Po mom mišljenju, stvaranje društvene neposlušnosti proizilazi iz Lakanovih teza, a mnogi i dalje pišu i vjeruju da je Lakan konzervativni mislilac. Mislim da sam pokazao da nije tako. Lakan je htio da pomogne ljudima da počnu da kritikuju i mijenjaju glavne označitelje koji ih dominiraju, a histerik je neko ko to radi nesvjesno (bez razmišljanja) zato što mu je objekt želje u poziciji istine. Zadovoljstvo i znanje tako postaju jedno, a istina glavni životni cilj.

Spekulisaću da je primjer ovakvog načina života definisan od strane Marksa i Engelsa u njihovom djelu Njemačka ideologija – „raditi jednu stvar danas, a drugu sutra – biti lovac ujutro, ribar u podne, čuvati stoku uveče, a onda poslije večere biti filozof i kritičar.“ Iz književnosti, tu su primjeri Pasternakovog doktora Živaga, Kazantzakisovog Zorbe, Keruakovog Sala Paradajza i tako dalje. Ukratko, ono što definiše ovakav način života je neprihvatanje podređenosti bilo kojoj društvenoj funkciji tj. bilo kojem glavnom označitelju. Fluidnost identiteta je, dakle, suština diskursa histerika, a ujedno i suština društvene neposlušnosti.

Strukture roda

Da li Žena postoji?

„Da bi došli do Lakanovog odgovora na pitanje „da li Žena postoji?“, potrebno je sagledati kako Lakan osmišljava poziciju muškarca i žene, kao i njihove međusobne odnose. On ih detaljno razmatra u Seminaru broj 20, u kojem prezentira tzv. grafik seksuacije. Zbog nedostatka vremena, u ovom predavanju ću samo sumirati najvažnije teze ovog grafika, bez predstavljanja samog grafika.

Dakle, prvo, Lakan odbija biološku određenost i definiciju roda, pa umjesto o ženi i muškarcu, govori o poziciji muškog i poziciji ženskog. To znači da se muškarac može naći u poziciji ženskog, kao što se i žena može naći u poziciji muškog. Lakan zasniva poziciju muškog i poziciju ženskog na odnosu koji svaka od te dvije pozicije ima prema Drugom, tj. Simboličkom sistemu u okviru kojeg se nalazi. Jasno je, ipak, da je većina muškaraca u poziciji muškog, a većina žena u poziciji ženskog.

Što se tiče pozicije muškog, Lakan pronalazi najbolju analogiju za tu poziciju u Frojdovom mitu o postanku društva tj. mitu primarne horde. Naime, Frojd tvrdi da je prvobitna društvena zajednica nastala tako što su oca – vođu prahorde – koji je monopolisao, odnosno držao samo za sebe odnose sa svim ženama ubili sinovi. Oni su, zatim, u kajanju i osjećanju krivice nametnuli sami sebi pravila po kojima su morali da žive. Otac je tako, iako mrtav, nastavio da živi u nametnutim pravila koja su dovela do stvaranja prve političko-društvene zajednice. Po Lakanu, pozicija muškog je označena tim da uvijek ima neko ko je, kao pra-otac, izvan datog sistema (izvan Drugog) i koji ograničava ono što se zbiva u okviru samog sistema. Ona je zasnovana na vjerovanju da i Drugi ima Drugog, da, dakle, postoji jedan zatvoren sistem, u kojem su odnosi riješeni, „prirodni“ i ne mogu se mijenjati. Pozicija muškog je pozicija statusa quo. Ono kako jeste je ono kako treba da bude, ona je vezana za ideju da nesusjesno ne postoji, i stoga je, kao što sam naveo na ranijem predavanju, najčešća neuroza kod muškaraca opsesivna ili prisilna neuroza. Isto tako, globalno gledano, svaka

monoteistička religija proizilazi iz lakanovski definisane pozicije muškog. Pa zato se, na primjer, i kaže „Bog otac,” a monoteizam se zasniva na odnosu oca i sina, itd. Na kulturološkom nivou, primjetno je koliko je svijet organizovan iz pozicije muškog. Hijerarhija postoji na svakom koraku, tu su vojske, uniforme, vrhovni lideri, bezgrešni ideolozi, itd.

Što se tiče pozicije ženskog, ona je od samog početka oslobođena od iluzije da taj Jedan, taj Vrhovni Autoritet, postoji. Ako govorimo o psihološkom razvoju jedinke, onda se može reći da žena, kako bi izbjegla psihozu, mora da se identifikuje i sa majkom i sa ocem, dok je kod muškarca proces identifikacije manje složen i svodi se na imitaciju ili pobunu protiv oca. Dakle, žena zna da jedan nije dovoljan, da uvijek postoje najmanje dva čiji su interesi manje ili više suprotstavljani, dok muškarac misli da jedan postoji i da je dovoljan. Zbog toga su muškarci i pol koji je podložan fanatizmu mnogo više nego žene. Naravno, kao što sam pomenuo, ovo važi za većinu, ne za svakog muškarca ili za svaku ženu. Jedan od Lakanovih učenika Mustafa Safuan (Moustafa Safouan), koji potencira biološku dimenziju više nego Lakan, navodi da je odmah poslije rođenja između ženskog i muškog djeteta moguće napraviti razliku samo po pitanju prisustva ili odsustva jednog organa – penisa. Ko ga ima, muško je, ko ga nema, žensko je. Tako da društvo od samog početka stavlja nad ženskom djecom znak manjka ili nedostatka. Za Lakana to znači da su žene od rođenja bliže istini o suštini života – koji je kratak i prepun muka – nego muškarci koji se uljuljkuju lažnim privilegijama i falsifikatima o takozvanoj moći. Muškarci misle da imaju nešto, a u stvari su najčešće žrtve vjerovanja u svoju grandioznost. Na osnovu toga je ograničen i sužen odnos između muškarca i žene iz pozicije muškog. Naime, po Lakanu, muškarac u ženi vidi objekt-uzrok svoje želje (a), a ne ženu kao ličnost po sebi. Koicidencija tog objekta želje koji je temelj narcističke fantazije i određene žene su ono što privlači muškarca. Može se, stoga, i reći da je žena za muškarca simptom. Moja profesorica Eli Ragland je običavala kazati da ako je žena za muškarca simptom, za ženu je muškarac problem. To je zato što on iz svoje pozicije teško može da je voli onako kako bi ona to željela.

Odnos muškarca i žene iz pozicije ženskog je znatno drugačiji. Naime, ono što žena cijeni kod muškarca nije posjedovanje osobina nekog objekta želje, već posjedovanje vještina koje su temelj određenog Simboličkog sistema. Međutim, iz pozicije ženskog se vrlo dobro vidi da nijedan muškarac ne može da zadovolji to što žena iz pozicije ženskog od njega traži. Stoga, na primjer, Lakanov student Serž Andre (Serge Andre), koji je napisao knjigu na temu Što žena želi?, smatra da bi za ženu idealan partner bio sam Bog. Ali, pošto Bog ne postoji tj. ne postoji instanca izvan samog simboličkog sistema koja taj sistem stvara iz vani, koja je spolja datom sistemu (na primjer nema ništa izvan jezika što ima smisao ili, drugim riječima, postojanje jezika daje stvarima smisao), žena uvijek ostaje sa nezadovoljenom željom. Stoga je najčešća neuroza kod žena histerija.

No, sama ta vezanost za nešto čega nema i ne može biti oslikava suštinu tj. istinu ljudskog postojanja. Po Lakanu, od samog početka života mi tražimo harmoniju ili jedinstvo koje nam se čini da smo nekad imali, ali nikad ga ne možemo suštinski pronaći. Osim naravno u iluzijama, prividima i ideološkim fantazijama tj. podvalama. Stoga se etički stav u psihoanalizi temelji na razumijevanju da se život živi u fragmentima i da se ljubav sastoji ne od održavanja nečije fantazije ili iluzije već od podrške uvjerenju da se bez te fantazije može živjeti. Samo autentična ljubav koju Lakan vidi kao etički stav ili odluku da onaj koji je voljen zavoli onoga koji ga voli (dakle, da voli onaj koji nema razlog da voli osim ljubavi koju prema njemu osjeća drugi) može prevazići strukturalnu nesimetričnost između pozicije muškog i pozicije ženskog. Tako je i to što Žena ne postoji pozitivan znak za razvoj ljudskog društva jer ono što ne postoji uvijek može da se stvara ili da se njemu teži, pa se tako i promjene i novine uvijek crpe iz pozicije ženskog, a ne iz pozicije muškog. Ili, kako je tvrdio Gete, upravo je „vječno žensko” to što nas motiviše da iz alternativnih mogućnosti koje nudi stvarnost stvaramo nove i bolje svijetove.

Bibliografija

Andre, Serge. **What Does a Woman Want?**

Trans. Susan Fairfield, New York: Other Press, 1999.

Feldstein, Richard et al. **Reading Seminars I and II: Lacan's Return to Freud**,
New York: SUNY Press, 1996.

Reading Seminar XI: Lacan's Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis,
New York: SUNY Press, 1995.

Fink, Bruce. **A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique**, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

Lacan to the Letter: Reading Ecrits Closely.

Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004.

Freud, Sigmund. **The Standard Edition of the Psychological Works of Sigmund Freud**. Trans. James Strachey, ed., 24 vols, London: Hogarth Press, 1966-1974.

Pronađena psihoanaliza. Prevod Boris Buden. Zagreb: Naprijed, 1987.

Budućnost jedne iluzije i drugi spisi. Preveo Boris Buden. Zagreb: Naprijed, 1986.

Kovacevic, Filip. **Liberating Oedipus? Psychoanalysis as Critical Theory.** Lanham, MD: Lexington Books, 2007.

Značaj lijepog u formiranju subjektivnosti

Matica, br. 37-38, godina X, 2009, str. 275- 288.

Lacan, Jacques. **The Seminar of Jacques Lacan, Book I, Freud's Papers on Technique, 1953-1954.** Jacques-Alain Miller, ed.,

Trans. with notes John Forrester, New York: Norton, 1988.

The Seminar of Jacques Lacan, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955, Jacques-Alain Miller, ed.,
Trans. Sylvana Tomaselli, with notes John Forrester, New York: Norton, 1988.

The Seminar of Jacques Lacan, Book III: The Psychoses, 1955-1956, Jacques - Alain Miller, ed., Trans. with notes Russell Grigg, New York: Norton, 1993.

The Seminar of Jacques Lacan, Book VII: The Ethics of Psychoanalysis, 1959-1960, Jacques-Alain Miller, ed., Trans. with notes Dennis Porter, New York: Norton, 1992.

The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII, Transference, 1960-1961,
Trans. Cormac Gallagher, unpublished draft.

The Seminar of Jacques Lacan, Book X, Anxiety, 1963-1964,
Trans. Cormac Gallagher, unpublished draft.

The Seminar of Jacques Lacan, Book XI: The Four Fundamental Principles of Psychoanalysis, 1964-1965, Jacques-Alain Miller, ed.,
Trans. Alan Sheridan, New York: Norton, 1978.

The Seminar of Jacques Lacan, Book XVII: The Other Side of Psychoanalysis, 1968-1969, Jacques-Alain Miller, ed., Trans. Russell Grigg, New York: Norton, 2007.

The Seminar of Jacques Laca, Book XX: Encore, On Feminine Sexuality, The Limits of Love and Knowledge, 1972-1973, Jacques-Alain Miller, ed.,
Trans. with notes Bruce Fink, New York: Norton, 1998.

The Seminar of Jacques Lacan, Book XXII: RSI, 1974-1975,
Trans. Jack W. Stone, unpublished draft.

The Seminar of Jacques Lacan, Book XXIII: Le Sinthome, 1975-1976,
Trans. Luke Thurston, unpublished draft.

Ecrits: The First Complete Edition in English,
Trans. Bruce Fink, with Heloise Fink and Russell Grigg, New York: Norton, 2006.

Spisi. Preveli Radoman Kordić, Danica Mijović i Filip Filipović.

Beograd: Prosveta, 1983.

Lacan, Sybille. *Un Père: Puzzle*, Paris: Gallimard, 1994. Marcuse, Herbert. *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston: Beacon Press, 1955.

One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. Boston: Beacon Press, 1964.

Marini, Marcelle. *Jacques Lacan: The French Context*,

Trans. Anne Tomiche, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992.

Nietzsche, Friedrich. *Thus Spoke Zarathustra*. Trans. W. Kaufmann,

London: Penguin Books, 1978.

Reik, Theodor. *Masochism in modern man*. Trans. Margaret H. Beigel and Gertrud M. Kurth, New York: Farrar, Straus and Co., 1941.

Roudinesco, Elisabeth. *Jacques Lacan*.

Trans. Barbara Bray, New York: Columbia University Press, 1999.

Safouan, Moustafa. *Four Lessons of Psychoanalysis*. Anne Shane, ed.,

New York: Other Press, 2004.

Van Haute, Phillipe. *Against Adaptation: Lacan's „Subversion” of the Subject*,

Trans. Paul Crowe and Miranda Vankerck, New York: Other Press, 2002.

Verhaeghe, Paul. *On Being Normal and Other Disorders: A Manual for Clinical Psychodiagnostics*, Trans. Sigi Jottkandt, London: Carnac Books, 2008.

New Studies of Old Villains: A Radical Reconsideration of the Oedipus Complex,

New York: Other Press, 2009.

